डिसेंबर 2002



Rs. 10/-

चांदोबा

नागार्जुनकोंडा



ज्या जागी इतिहास आणि वर्तमान एकमेकांचे शेजारी आहेत आणि तुमचे लक्ष वेधून घेण्याची चढाओढ करीत आहेत, अशा स्थळाला भेट द्यायला तुम्हाला आवडेल कां? तर मग सरळ आंध्रप्रदेशांतल्या नागार्जुनकोंडाला जा. तिथें प्राचीन बौद्धगुंफा आणि विद्यापीठाजवळच जगांतले सर्वांत मोठे धरण आहे.

पूर्वी विजयपुरी नांवाने प्रसिद्ध असलेले नागार्जुनकोंडा ईश्वाकू वंशाच्या काळांत भरभराटीस आले.

बौद्ध संस्कृतीचे इथले अवशेष इ.पू. तिसऱ्या शतकांपूर्वीचे आहेत. मात्र चौथ्या शतकानंतर ईश्वाकू वंशाला उतरती कळा लागली आणि नागार्जुनकोंडाचा ऱ्हास सुरुं झाला.

इथें दिसणारा स्मारकें ईश्वाकू वंशाच्या उत्कर्षाच्या काळांत बांधली गेली होती. पण त्यांचा शोध मात्र १९२६ सालीं लागला.

पिरॅमिडच्या धर्तीवर बांधलेल्या एका बौद्धमठाचे अवशेष तुम्हाला इथें दिसतात. या पांच मजल्यांच्या मठांत एकंदर १५०० खोल्या होत्या. त्यांत पाण्याची व खेळत्या नैसर्गिक हवेची सोय केलेली होती. एक प्रसिद्ध बौद्ध विद्यापीठ इथें वसलेलं होतं.

इथें कृष्णा नदीवर नागार्जुनसागर धरण बांधलेलं आहे. भारतांतल्या पहिल्या कांही प्रमुख योजनांपैकीं ही धरणाची योजना होती. १२४ मीटर्स उंची असलेलं हे धरण जगांतल्या सर्वांत उंच बांधकामांपैकी एक आहे.

तिथें कसे जाल?

नागार्जुनकोंडा हे हैदराबादहून १५० किमी अंतरावर आहे आणि तिथपर्यंत हैदराबाद, विजयवाडा व गुंटूर इथून बसेस आहेत.



माया सरोवर

10

(सर्पनख व सर्पस्वर नांवाचे दोन भाऊ जल-अश्वावर स्वार होऊन बौनांच्या वस्तीत आले. तिथे सर्पनखने कृपाणजितच्या गळ्यांत दोरी घालून त्याला बांधून ठेवले. नरवानर, सर्पस्वरवर तुटून पडला आणि त्याला घेऊन गेला. हे समजताच जयशील व सिद्धसाधक वस्तीच्या दिशेने येऊ लागले, तेव्हां वाटेत त्यांनी पाहिले की सर्पनख जलाश्वावर स्वार होऊन वेगाने जात आहे)-याच्यानंतर

सर्पनख एका वृक्षाजवळ आला आणि थांबला. नंतर तो 'सर्पस्वर'च्या नांवाने मोठमोठ्याने हांका मारूं लागला. पण कुणीच त्याच्या हांकेला प्रतिसाद दिला नाही. त्यामुळे सर्पनख हताश झाला. परंतु तो आपल्या असहाय्यतेवर काबू ठेवूं शकला नाही. त्याचा राग अनावर झाला आणि आवेशांत येऊन त्याने म्यानांतून तलवार बाहेर काढली व जवळच असलेल्या वृक्षाच्या बुंध्यात भोसकली. नंतर तो म्हणाला, "मी प्रतिज्ञा करतो की माझा भाऊ जर जिवंत मिळाला नाही, तर त्याला मारणाऱ्या नरवानराचे आणि त्याच्या मालकाचे डोके धडापासून वेगळे केल्याशिवाय मी राहणार नाही. माझी ही प्रतिज्ञा पूर्ण होईपर्यंत मी इथेच राहीन".

झुडपांमध्ये लपून बसलेल्या जयशीलने हे सर्व ऐकले. खूष होऊन तो सिद्धसाधकाला म्हणाला, "साधका, तू त्या सर्पनखाची प्रतिज्ञा ऐकलीस ना? त्याने जंगलांतल्या वृक्षांना साक्षी ठेवून ही कठोर प्रतिज्ञा केली आहे."

"जयशील, आपला प्रिय भाऊ बेपत्ता



झाल्यामुळे तो अतिशय दु:खी झाला आहे, त्यामुळे त्याची मानसिक अवस्था ठीक नाही. पण आपल्याला त्याला जिवंत पकडता येईल कां?''

क्षणभर विचार करीत जयशील म्हणाला, ''साधका, तुझे रूप, तुझी बोलण्याची पद्धत सामान्य माणसांपेक्षां वेगळी आहे. त्यामुळे तू एकटाच त्याला जिवंत पकडूं शकशील. कांहीही असो, तू त्याच्याजवळ जा आणि त्याच्याजवळून त्याची तलवार हिराबून घेण्याचा प्रयत्न कर. त्याच्याकडून आम्हांला हे समजून घेतले पाहिजे की मायासरोवराला जाण्यासाठी आम्हाला कसे व कुठून जावे लागेल. ते काम मी स्वतः सांभाळीन''.

सिद्धसाधक त्यानंतर सर्पनखाला भेटायला गेला. तो गेल्यावर जयशील बौनांच्या सेनाध्यक्षाला भेटून म्हणाला, ''सेनाध्यक्ष, त्या विचित्र रूप असलेल्या व्यक्तीचे शक्ती-सामर्थ्य किती आहे याची कांही आम्हाला कल्पना नाही. परंतु जरूर पडली तर तुम्हाला सिद्धसाधकाला मदत करावी लागेल. तुम्हाला मोठ्या वृक्षांच्या मागे लपून राहून त्यांच्यावर देखरेख करता येईल कां?''

''आपली आज्ञा मी कधीतरी अव्हेरली आहे कां?'' असे म्हणून सेनाध्यक्ष आपल्या वाहनावर स्वार होउन निघून गेला. सिद्धसाधकाने आपला शूळ उंच धरीत सर्पनखाजवळ जाऊन मोठ्याने म्हटले, ''माझ्या वृक्षाला कोणी ही तलवार भोसकून ठेवली आहे? मी या वृक्षाची पूजा करतो ते माहित नाही? कुणी माझ्या वृक्षाला जखम केली? या वृक्षाचे कण्हणे ऐकून मला त्याच्या वेदना पाहावत नाहीत''. तो रागाने किंचाळून म्हणाला.

ते ऐकताच सर्पनखने वृक्षांत भोसकून ठेवलेली तलवार ओढून बाहेर काढली व ती साधकाला मारण्यासाठी, त्याच्याकडे त्याच्यावर वार करण्यासाठी तयार ठेवली. त्याच्याकडे रागाने पहात साधक म्हणाला, ''अरे, तुला पाहिले तर तू मायासरोवरचा सेवक आहेस असे वाटते. माझा अंदाज बरोबर आहे ना?'' साधकाचे बोलणे ऐकून सर्पनखाला भीती वाटली. त्याला वाटले की हा कोणी मांत्रिक तर नाही? नाहीतर त्याला कसे कळले कीं आपण माया सरोवरचे सेवक आहोत?

सिद्धसाधकाला कळून चुकले की आपला वार बरोबर त्याच्या वर्मी लागलेला आहे व आपण यशस्वी होत आहोत. मनांतल्या मनांत खूष होत तो गंभीर स्वरांत म्हणाला, ''सरोवराचा सेवक असूनही तुला इतका गर्व? ''माझे बोलणे ऐकूनही

इतक्या थाटामाटांत घोड्यावर बसला आहेस, प्रथम खाली उतर''.

सर्पनख त्वरित जलाश्वावरून खाली उतरला. साधक त्याच्या समोर जात म्हणाला, ''ज्या तलवारीने माझ्या वृक्षाला जखमी केलेस, ती तलवार तू माझ्या ताब्यांत दे''.

सर्पनखाला जरा शंका आली व तो म्हणाला, ''तुम्हाला माझ्या मालकाचे नांव कसे काय माहित आहे? वृक्षाचे कण्हणें समजण्याइतके तुम्ही मोठे मांत्रिक आहात काय?''

सिद्धसाधक मोठ्याने हंसत म्हणाला, ''अरे सर्पनखा, मी तुझ्या मित्रांना, मकरकेतूला सुद्धां ओळखतो. ह्या तलवारीमुळे तुझे नुकसान होणार आहे. त्यामुळे ती तलवार मुकाट्याने माझ्याकडे देऊन ठेव. त्यांतच तुझे हित आहे''.

सर्पनख दांत ओठ चावत म्हणाला, ''हा, आत्ता माझ्या लक्षांत आलं कीं तू कोण आहेस? नरवानराच्या मालकाने म्हणजे कृपाणजितने तुला व तुझ्या मित्राला जंगलात पाहिले होते. तू कापालिकच ना?'' तलवार हातांत घेत सर्पनख म्हणाला.

सिद्धसाधकाने शूळ जमिनींत घुसवत म्हटले, ''तुला कदाचित् वाटत असेल की मी एक साधारण कापालिक म्हणून. पण नाही, मी एक महान् सिद्धसाधक सुद्धां आहे.''

''मला तुझ्या काळया कृत्यांचा अंदाज आहे. मला पकडून कुठल्यातरी देवतेच्या पायावर माझा बळी चढवायचा तुझा प्रयत्न आहे, ते मला माहित आहे.'' असे म्हणून तो साधकावर तुटून पडला.

पण क्षणांतच वस्तीच्या सेनाध्यक्षाच्या जंगली बकऱ्याने सर्पनखवर हला केला. त्यामुळे सर्पनख तोंडघशी उताणा पडला व त्याच्या हातांतली तलवार दूरवर पडली.





सिद्धसाधकाने लगेच त्याच्या तलवारीवर आपला पाय ठेवला. तितक्यांत जयशीलही तिथे येऊन पोहोचला. उताणा पडलेल्या सर्पनखाला उठवत तो म्हणाला, "अरे सर्पनख, तुझं नांव तर विचित्र आहेच, पण तुझं रूप सुद्धा विचित्र आहे. आम्हाला हे माहित आहे की सांपाला दांत असतात, पण हे माहित नाही कीं सापाला नखंही असतात". असे म्हणून त्याने सिद्धसाधकाकडून तलवाल घेऊन त्याला दिल्यासारखे नाटक करीत म्हटले. "खड्ग-युद्ध करायची आताही तुझी इतकी इच्छा असेल तर ही घे".

त्यावर सर्पनख त्वेषाने म्हणाला, "जे झालं ते काय खड्ग-युद्ध होतं? ते तर मल्लयुद्धापेक्षा हीन आहे."

दुसऱ्याच क्षणीं सर्पनखने जमिनीवर पाय दाबून धरले, व सर्व शक्ती एकवटून साधकावर हल्ला केला. तेवढ्यांत सिद्धसाधकाने त्याच्या कमरेला पकडले, त्याला उंच धरून जोरांत फेकून दिले. त्याने खाली पडण्याआधीच त्याला पकडायचा साधकाचा विचार होता. पण त्याचा गळा व एक हात साधकाच्या हातांतच राहिला. हवेंत फिरवत साधक त्याला म्हणाला, "वा, हे माझ्या हातात आलं, किती चांगलं झालं. हा महाकालचा बळी देण्याचा पशू आहे यांत शंकाच नाही". असे म्हणून त्याने त्याला जमिनीवर आपटले.

सर्पनख थरथर कांपू लागला. जमिनीवर बसून तो हताशपण म्हणाला, "महाराज, मला मारू नका. मी आणि माझा भाऊ मकरकेतूला शोधत शोधत या प्रांतात आलो, माझा भाऊ, सर्पस्वराला एक नरवानर घेऊन गेला. मी त्याला शोधून काढीन आणि आम्ही दोघेही परत जाऊ".

"बरं झालं, तुझं डोकं ठिकाणावर आलं!" असे म्हणून जयशील साधकाकडे वळून म्हणाला, "साधक, याचा बळी चढवायला अजून अवकाश आहे. तेव्हां आता कसलीही गडबड करूं नकोस". नंतर पुन्हा सर्पनखाजवळ येत म्हणाला, "तुझ्या भावाला शोधून काढण्यासाठी आम्ही तुला मदत करतो. परंतु त्याआधी तू आम्हाला एक वचन दिल पाहिजेस. तू आम्हाला माया सरोवराच्या सरेश्वराजवळ घेऊन जा".

ते ऐकताच सर्पनखाचा चेहरा हिरवानिळा झाला. घाबरल्यामुळे त्याचा आवाज कांपू लागला. तो म्हणाला, "ज्या सरोवरांत ते राहतात, त्या सरोवराचा पत्ता सांगितला तर माझ्या डोक्याचे तुकडे तुकडे होतील. हा शाप आहे."

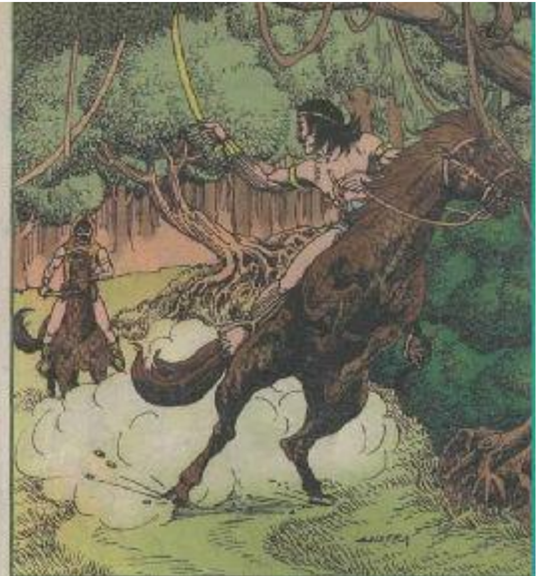
"बरं ठीक आहे. तो शाप मी स्वतःच अंमलात आणतो" असे म्हणून जयशीलने आपली तलवार वर उचलली इतक्यांत कुणीतरी ओरडलेले ऐकू आले. म्हणून सर्वांनी त्या दिशेने पाहिले.

कृपाणजित जलाश्ववर स्वार होऊन तलवार फिरवत किंचाळत येत होता, "जयशील कुठे आहे? त्याचा साथीदार कापालिक कुठे आहे? मला त्यांचा खून करायचा आहे, त्यांचे तुकडे तुकडे करायचे आहेत". झाडांच्या मधून त्याचा घोडा वेगाने धावत होता.

कृपाणजितला पाहताच सिद्धसाधकाच्या डोळ्यांत आग उतरली. रागाने तांबडालाल होत तो घोगऱ्या आवाजांत म्हणाला, "वा! कधीपासून वाट पाहात होतो, इतक्या मोठ्या प्रतिक्षेनंतर आता आपणहून माझ्या हातांत येत आहे. आज माझ्या शूळाचा हा शिकारी होणार".

सर्पनखाने चटकन त्याचा हात पकडला व म्हटले, "महाराज, थांबा. माझं ऐका. ह्या दुष्टाच्या नरवानरानेच माझ्या भावाला उचलून नेले. प्रथम माझा भाऊ कुठे आहे, तो नरवानर कुठे घेऊन गेला आहे हे समजून घेतल्यावर मग त्याचा वध करूं या".

जयशीलने तलवार सर्पनखाच्या हातास दिली आणि सांगितले, "हे बघ, तो कृपाणजित खड्ग-युद्धात चांगला प्रवीण आहे. जरा जागरूक रहा." नंतर तो साधकाला घेऊन वृक्षांच्या मागे लपून बसला. तेवढ्यांत जलाश्वावर दौड करीत कृपाणजित तिथे आला. सर्पनखाला पाहून तो थांबला आणि म्हणाला, "तू कोण आहेस? गडेकौंडा वस्तीत मला गळफांस लावलेला तूच तर नाहीस?". "हां, मी तोच आहे. तू ज्या जलाश्वावर आलेला आहेस, तो माझ्या भावाचा आहे. माझा भाऊ कुठे आहे? काय केलंस तू माझ्या भावाला?" असे म्हणत तो कृपाणजितच्या

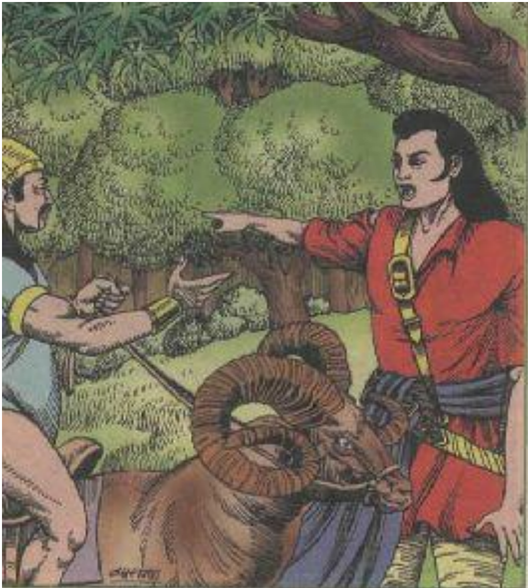


दिशेने पुढे गेला.

कृपाणजितने आपले दोन्ही हात उंच केले आणि म्हटले, "तू जिथे आहेस, तिथेच थांब. नरवानर जलाश्वावर बसलेल्या तुझ्या भावावर अचानक तुटून पडला. आणि कुठे तरी घेऊन गेला. ह्या घोड्याला मी वस्तीच्या एका झाडाजवळ पकडले".

"मी विचारलेल्या प्रश्नाला सरळ सरळ उत्तर दे.माझा भाऊ कुठे आहे?" असे म्हणून त्याने घोड्याला कृपाणजितजवळ दौडावले.

भरधाव येणाऱ्या घोड्याला पाहून कृपाणजित गर्भगळित झाला. त्याने आपल्या घोड्याला उलटे फिरवले व विरुद्ध दिशेने त्याला पळवायला लागला. जाता जाता तो म्हणाला, "माझ्या कट्टर शत्रूला, जयशीलला मारल्यानंतरच मी मरण पत्करीन. त्यामुळे आता तुझ्याशी लढाई करण्याचा माझा उद्देश नाही". असे म्हणून



घोड्याला घेऊन तो भरधांव निघाला.

सर्पनखने त्याला तेवढ्यावरच सोडले नाही. तो त्याचा पाठलाग करू लागला. हे सर्व पहात व ऐकत असलेला जयशील वृक्षांच्या मागे लपून बसलेल्या जागेवरून पुढे येत म्हणाला, "साधका, पळून जाणारा हा आमचा सर्वांत कट्टर दुष्मन आहे आणि दुसऱ्याला आपण मित्र म्हणून भासवले तर माया सरोवराजवळ पोहोचणे काही कठीण नाही."

सिद्धसाधक म्हणाला, "तुझा विचार योग्य आहे. पण आता जर आपण उशिर केला तर हे दोघेही आपल्या दृष्टीआड होतील. तर आता पुढे काय करायचं पटकन, सांग".

बौना वस्तीचा सेनाध्यक्ष दूर उभे राहून हे सर्व आश्चर्याने पाहात होता. जयशीलने त्याला जवळ बोलावून विचारले, "सेनाध्यक्ष, ते पळून जात आहेत ना, त्यांना पकडायचे आहे. या प्रदेशाच्या आजूबाजूला तुझ्या जातीचे लोक विखुरलेले आहेत. त्यांना सावध कर, त्या दोघांना पकडायचे आहे म्हणून सांग पण त्यांना जिवंत पकडणे शक्य आहे का?".

"मालक, हे कांही एक मोठे काम नाही. मी माझ्या लोकांना आदेश देत जाईन." असे म्हणून सेनाध्यक्ष घोड्यावर वस्तीच्या दिशेने जाऊ लागला.

"सिद्धसाधक, इथून पुढे जी एक छोटी टेकडी दिसते ना, तिथे तू जा आणि तिथून बौना जातीचे लोक काय काय करतात ते पहा." असे म्हणून जयशील टेकडीच्या दिशेने जाऊ लागला. सिद्धसाधक जयशीलच्या मागोमाग चालू लागला.

सर्पनख कृपाणजिताचा पाठलाग करत होता. पण अरण्यांतल्या घनदाट वृक्षांतून व झाडीतून त्याचा पाठलाग करणे अवघड जात होते, त्यामुळे त्याला पकडणे आता असंभव आहे असे त्याला वाटले. तो जोरजोराने किंचाळू लागला, "अरे कृपाणजित, जरा थांब, जरा थांब. आपल्या दोघांनाही माहित नाही की माझा भाऊ जिवंत आहे की नाही! तू त्याचा जलाश्व मला परत दे आणि निघून जा".

"पण अश्व घेतल्यानंतर तू मला मारणार नाहीस याची खात्री मी कशी बाळगूं? याचा अर्थ असा नाही की मी तुझ्याशी युद्ध करायला घाबरतो. युद्धांत कोण जिंकेल ते त्या एकट्या देवालाच माहित! पण मला प्रथम त्या जयशीलवर वचपा घ्यायचा आहे. त्याच्यानंतर मी तुझी खबर घेईन". असे म्हणत घोड्याला आणखीनच पळवत कृपाणजित एका नदीच्या किनाऱ्यावर पोहोचला.

सर्पनखाने आपल्या घोड्याला जोराची टांच दिली आणि भरधांव पळणारा घोडा बघता बघता नदीकिनाऱ्यावर आला. तटावर धांवणाऱ्या कृपाणजितचा पाठलाग तो करू लागला.

तोंपर्यंत डंका पिटून सावध केलेले बौना जातीचे कित्येक लोक सर्पनख व कृपाणजितला पकडण्यासाठी हातांत भाले घेऊन धावू लागले. कृपाणजितने ते समोरून येणोर बस्तीतले लोक पाहिले. आता त्याला पुढेही जाता येत नव्हते कारण भाले घेऊन आदिवासी येत होते व मागे सर्पनख येत होता. तो आपल्या हरवलेल्या भावाचा सूड घेण्यासाठी टपून बसला होता.

अशा अवस्थेत कृपाणजितला आपल्या घोड्यासह नदीत उडी मारण्यावाचून दुसरा उपाय नव्हता. नदींत घोड्यासह उडी मारण्यासाठी तो नदीच्या कांठावर आला आणि नदींत दोन मोठ्या मगरी पोहत असल्याचे अचानकपणे त्याला दिसले.

ते पाहून तर तो अगदी गर्भगळित झाला. म्हणतात ना, "इकडे आड तिकडे विहीर" तशी त्याच्या मनाची द्विधा अवस्था झाली. कुठेही गेले तरी संकट आ वासून त्याच्यापुढे उभे होते. त्याने विचार केला, "छातीत आदिवासी लोकांचे टोचणारे भाले बरे, की पाण्यांत पोहणाऱ्या मगरींच्या जबड्यांत जाणे बरे? छे, दोन्हींमुळे माझा प्राण जाईलच. कांहीही झाले तरी मरण अटळ आहे." दुसरा मार्गच नाही म्हटल्यावर त्याने मनाशी निश्चय केला की बौनांच्या भाल्यांपासून किंवा सर्पनखाच्या हातून मरण येण्यापेक्षा मगरींच्या जबड्यातले मरण मी पत्करीन, नंतर त्याने स्वतःच्या मनाला सांवरले, धैर्य देत म्हटले की "आपण आता जलाश्वावर बसलेलो आहोत. आणि हा अश्व पाण्यांतलाच असल्याने आपले प्राण वाचवण्यासाठी खूप प्रयत्न करेल व स्वतःचे प्राण वांचवताना तो



माझेही प्राण वांचवेल''. असा विचार करून त्याने नदीत उडी मारली.

त्याच्या मागोमाग येत असलेल्या सर्पनखने हे दृश्य पाहिले व म्हणाला, ''अरे, हा तर मूर्खच आहे. पण मला आता बसून चालणार नाही. याला मगरीने खाल्लें तर खाऊ दे, पण त्याच्या जवळ असलेल्या जलाश्वाला मला कसेही करून वांचवले पाहिजे. माझा भाऊ जिवंत असेल तर मायासरोवरपर्यंत पोहोचण्यासाठी हा अश्वच एकमात्र आधार आहे''. असे म्हणत त्यानेही अश्वासहित नदीत उडी मारली.

नदीच्या प्रवाहाबरोबर जाणाऱ्या अश्वावर स्वार असलेल्या कृपाणजितचा दोन्हीं मगरींनी पाठलाग सुरू केला. सर्पनख तलवार घेऊन त्यांना मारण्यासाठी त्यांच्या मागोमाग गेला. कांठावर असलेल्या बौना वस्तीतल्या लोकांनी जवळ असलेले दगड उचलून कृपाणजितला मारायला सुरवात केली. सर्पनखाने मोठ्या आवाजांत त्यांना सांगितले, ''मी तुम्हां सर्वांचा दोस्त आहे. मी त्या दुष्टाला जिवंत पकडण्यासाठी जात आहे. त्याला दगड मारू नका''. हे सांगत असतानाच त्याने पाहिले की एक मगर आपला जबडा वासून कृपाणाजीतचा पाय पकडायला येत आहे. त्याने लगेच आपल्या तलवारीने त्याच्या पाठीवर जोराने वार केला.

ह्या वारामुळे मगरीला मोठी जखम झाली, ती पाण्यांत तडफडूं लागली. दुसरी मगर पाण्याच्या खालून जबडा उघडा करून कृपाणजितच्या दिशेने जाऊं लागली. ते पाहून जलाश्व घाबरला. कृपाणजितने लगाम ओढून त्याला थांबवण्याचा प्रयत्न केला पण तो न थांबता अतिवेगाने पोहत नदीच्या दुसऱ्या किनाऱ्याच्या दिशेने आला. प्राण घेणारा एक मृत्युवृक्ष किनाऱ्यावर होता, त्या दिशेने तो भरधाव निघाला.

या मृत्युवृक्षाच्या थोड्या अंतरावर उभ्या असलेल्या बौना आदिवासींनी मोठमोठ्याने ओरडून सांगितले, ''अरे शक्तीमान, आपल्या घोड्याला घेऊन परत जा. नाहीतर हा वृक्ष तुला खाऊन टाकेल.'' त्यांनी कृपाणजितला सावधानतेचा इशारा दिला.

पण घोड्याला थांबवणे आता त्याच्या काबूंत नव्हते. मृत्युवृक्षाच्या एका फांदीने कृपाणजितला आवळून धरले व तो त्याला उंच उंच खेचूं लागला. (अपूर्ण)



वेताळ कथा

भानुमंताची कहाणी

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. त्याने झाडावरून शव खाली उतरवले आणि खांद्यावर घेतले. तो स्मशानाच्या दिशेने जाऊं लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ त्याला म्हणाला, ''तुझा हट्ट पाहिला कीं वाटतं तुला आपल्या विजयाबद्दल गाढ विश्वास आहे. म्हणूनच संकटाशी सामना करताना तू घाबरत नाहीस. स्मशानांत हिंस्र श्वापदे आहेत, भुतेंप्रेते आहेत, पण तुला त्याची पर्वा दिसत नाही. परंतु दर वेळेला आपला विश्वास खरा ठरतोच असं नाही हां! फार पूर्वीची एक गोष्ट आहे. एक अरण्यांत राहणाऱ्या वन्य जातीचा तरुण होता. तुझ्यासारखाच त्याला खूप आत्म-



विश्वास होता. त्याने महाराजांशी टक्कर दिली आणि विजयदेखील मिळवला. पण त्याने जाणूनबुजून आपल्या हातून यश घालवले. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो. म्हणजे तुझा थकवाही दूर होईल.'' आणि वेताळाने गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

विंध्यारण्यांत लहानलहान राज्यें होती. त्यांत शोणपूर होते. तिथला राजा आजारी पडून वारला. भानुमंत हा त्याचा एकुलता एक मुलगा होता. जरी तो वयाने लहान होता, तरी तो अत्यंत बुद्धिमान होता. राजनीतिचे डांवपेच त्याला परिचित होते. थोड्याच काळांत त्याला आपल्या देशाविषयी व राज्यशासनासंबंधी सारी माहिती समजली. ज्येष्ठ मंडळींचा सल्ला घेऊन तो हुशारीने राज्य करुं लागला.

एकदा एक कर्मचारी भानुमंताला म्हणाला, ''आपल्या राज्याच्या पूर्व व उत्तर सीमेवर अरण्य आहे. मी तिकडचा राहाणारा आहे. आपल्या पिताश्रींनी मला नोकरीवर ठेवले होते. पूर्व दिशेला असलेले अरण्य उत्तरेपेक्षां जास्त सुंदर आणि मनमोहक आहे. निसर्गाने तिथें सौंदर्याची मुक्तहस्ताने उधळण केली आहे. तिथें जितकी जनावरे प्राणी दिसतात, तशी व तितकी इतरत्र दिसत नाहीत.''

भानुमंताला शिकारीची आवड होती. त्यामुळें हे वर्णन ऐकून त्याला त्या अरण्यांत जायची तीव्र इच्छा झाली. त्याने राज्यकारभार मंत्र्यांवर सोंपवला आणि कांहीजणांना बरोबर घेऊन तो अरण्याकडे निघाला. तिथें पोंचल्यानंतर त्याला बरेच आदिवासी नागरिक भेटले. त्यांच्याशी परिचय करून देताना त्याच्या एका मदतनीसाने, केवलने सांगितले, ''हे लक्ष्मण जातीचे लोक आहेत. इतर आदिवासींपेक्षां हे जास्त शिक्षित आहेत. असं सांगतात कीं जेव्हां प्रभु रामचंद्र सीतेच्या शोधार्थ निघाले, तेव्हां वाटेंत असलेल्या इथल्या मंडळींनी त्यांची श्रद्धेने सेवा केली होती. श्रीराम प्रसन्न झाले आणि त्यांनी सांगितलं, ''तुम्ही लक्ष्मणासारखे शूरवीर, धैर्यशाली व कर्तव्यपरायण बनाल. तेव्हांपासून या जातीचं नांव लक्ष्मण पडलं; त्यांचा आणखी एक विशेष गुण आहे. या अरण्यांत अनेक हिंस्त्र जनावरे असतात, तेव्हां या जातींतले फक्त पुरुषच नव्हे, तर स्त्रियादेखील तीर चालवण्यांत कुशल असतात.''

भानुमंताने केवलचे बोलणें लक्षपूर्वक ऐकले.

थोड्याच वेळानंतर त्याने एका रानटी बार शिंग्यावर तीर मारला. पण बारसिंगाला तो तीर लागला नाही व तो जोरांत पळूं लागला. तितक्यांत आणखी एक तीर येऊन त्याच्या शरीरांत घुसला. बारसिंगा विव्हळत जमिनीवर कोसळला.

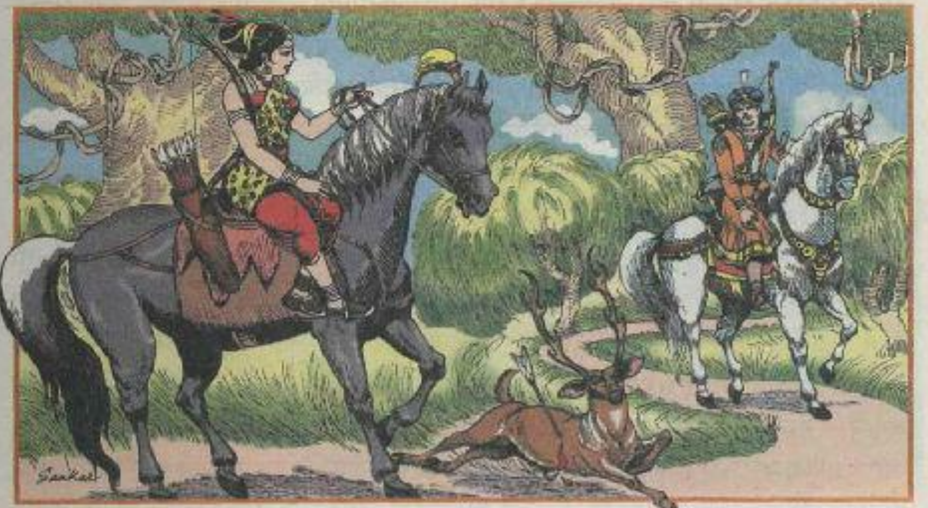
आपल्या डोळ्यांसमोर घडलेली ही घटना बघून भानुमंत आश्चर्याने थक्क झाला. तो घोड्यावर स्वार होऊन थांबला. तितक्यांत एका घोड्यावरून एक लक्ष्मणजातीची तरुण मुलगी त्या बारशिंग्याजवळ आली.

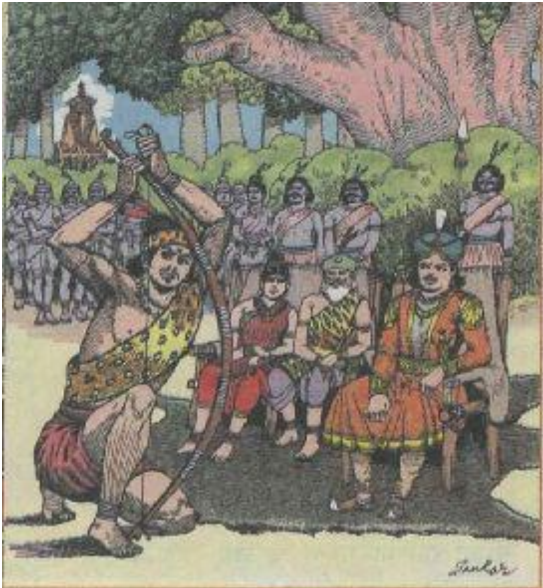
तिला पाहून भानुमंत मंत्रमुग्ध झाला. तिचा वेष जरी आदिवासी पद्धतीचा होता, तरी तिचे सौंदर्य मात्र अनुपम होते.

ती जेव्हां खाली उतरली, तेव्हां तिने भानुमंताला पाहिले. प्रथम ती घाबरली, पण नंतर तिने धीर एकवटून भानुमंताला विनयपूर्वक नमस्कार केला, नंतर ती दोघे एकमेकांशी बोलायला लागली तेव्हां समजलं कीं तिचे नांव चंपा असून ती लक्ष्मणजातीच्या सरदाराची मुलगी होती. तिच्या निमंत्रणावरून भानुमंत तिच्या घरीं गेला.

त्याला बघून चंपाचा पिता फारच प्रसन्न झाला. त्याने भानुमंताला तिथें दोन दिवस राहायचा आग्रह केला. नाईलाजाने त्याला तिथें मुक्काम करावा लागला. त्या दोन दिवसांत चंपाचा सुस्वभाव, सुमधुर गायन आणि बुद्धिमत्ता पाहून भानुमंताचे मन तिच्यावर जडले. त्याने तिला विवाहाची मागणी घातली.

चंपाने खाली मान घालून उत्तर दिले, ''महाराज, देवाच्या दयेने माझ्या मनांतले विचार आपल्याला समजले. खरंच, हे माझं सौभाग्य आहे. पण माझा आतेभाऊ राम याला माझ्याशीच लग्न करायचे आहे. सर्वांना हा संबंध पसंत आहे, पण मलाच हा विवाह पसंत नाही. पण आमच्या रिवाजानुसार





जर एखाद्या मुलीसाठी दोघाजणांचे मत अनुकूल असेल, तर त्या दोघांच्यामधें एक स्पर्धा ठेवली जाते. आमच्या राममंदिरात एक फार पूर्वीपासूनचे एक धनुष्य आहे. जो कुणी या धनुष्यावर सहजपणें दोरी चढवेल, तो विजयी होतो, व त्याच्या मनांत असलेल्या कन्येशी विवाह करतो. माझ्याशी विवाह करण्याची आपण इच्छा व्यक्त केली आहे, तेव्हां आता आपण आणि राम यांच्यामधें स्पर्धा व्हायलाच हवी. तसं पाहिलं तर राम दुर्बल आहे, थोडा मंदही आहे, तेव्हां देवाचा निर्णय कुणाच्या बाजूने आहे ते पाहायला हवं.''

भानुमंतने प्रेमळपणें हंसत म्हटलं, ''ठीक आहे, पुढें काय होईल ते पाहूं या.''

दुसऱ्या दिवशीं ही स्पर्धा होती. रामने धनुष्याली नम्रतापूर्वक प्रणाम केला. तो पुढे वांकला आणि धनुष्य वर उचलून त्याने अगदी सहजपणें त्याची प्रत्यंचा बांधली. सर्व लोक आश्चर्याने त्याच्याकडे बघत होते.

भानुमंताने मात्र त्याच्याकडे प्रसन्नपणें पाहिले व म्हटले, ''राम, मला माहीत होतं कीं तुझाच विजय होणार आहे ते! पण फक्त एकदाच, त्या दिशेला पाहा. जिच्यासाठीं तू ही स्पर्धा जिंकलीस, ती तुझ्या या विजयामुळें आनंदित झाली आहे कां? नीट लक्षपूर्वक बघ!''

रामने वळून चंपाकडे पाहिले आणि तिच्या चेहऱ्यावरची दाट निराशेची छाया त्याला स्पष्ट दिसली. तिचे मलूल हास्य पाहून तो एकदम खचला. त्याचा सारा उत्साह मावळला. सावकाश उठून तो भानुमंताजवळ आला. आणि धीम्या स्वरांत म्हणाला, ''मला माझी चूक समजली आहे. मला माफ करावे आणि आमच्या चंपाला आपली राणी करावी.''

भानुमंताने त्याच्या खांद्यावर हात ठेवला, आणि स्नेहभराने चंपाच्या पित्याकडे पाहून म्हटले, ''हे कलियुग आहे. त्रेतायुगांतल्या गोष्टींना घट्ट पकडून अंधविश्वास जतन करणें हे केव्हांही उचित ठरत नाही. त्यांत कुणालाच समाधान मिळत नाही.

काळानुसार आपण आपले रिवाज थोडेसे तरी बदलायला लागतात. अशा नव्या योग्य पद्धतींना प्रोत्साहन देणे आणि लोकांना मार्गदर्शन करणें हे नेत्याचे कर्तव्य असते. आत्तापासूनच मुलींचे विवाह ठरवताना, नवरा गुणवंत, योग्य असा पाहून मगच विवाह निश्चित करायला हवा.'' असं म्हणून त्याने ते धनुष्य उचलून दूर फेंकून दिलं.

ही कहाणी सांगून वेताळ राजा विक्रमार्काला म्हणाला, ''राजन्, भानुमंताच्या वागण्यांत आपण राजा असल्याचा गर्व स्पष्ट दिसून येतो. राम दुर्बळ होता, पण त्याच्यामधे आत्मविश्वास पुरेपूर भरला होता. त्याच्या जोरावरच त्याने विजयश्री मिळवली. पण भानुमंताने त्याबद्दल त्याचे जरादेखील कौतुक केले नाही, किंवा त्याची स्तुती केली नाही. रामनेही आपली चूक कबूल केली आणि पराजय स्वीकारला. मला तर वाटतं कीं रामची कांहीएक चूक झालेली नव्हती. तो राजाला पाहून घाबरला तर नव्हता ना? चूक नसताना त्याने चुकीची कबुली कां द्यावी? माझ्या शंकांची उत्तरें तुला माहीत असूनदेखील जर तू गप्प बसलास तर बघ. तुझ्या डोक्याचे तुकडे-तुकडे होतील.

विक्रमार्कने उत्तर दिलं, ''भानुमंताने सांगितलंत ते योग्यच होतं, कीं लक्ष्मण जातीच्या कांही पद्धती अयोग्य व अन्यायी होत्या. मुलीच्या इच्छेविरुद्ध तिचा विवाह करणें हे सर्वस्वी अयोग्य होते. असल्या रूढी तो आज्ञा देऊन बंद करूं शकत होता. पण असं न करता त्याने त्या मुलींच्यावर कसा घोर अन्याय होऊं शकतो याचे प्रात्यक्षिक दाखवले. यांत भानुमंताचा दिलदारपणा दृष्टीस येतो. त्याची विचारसरणी न्यायाला धरून आणि धर्माला अनुसरूनच आहे. त्यांत त्याचा अहंकार दिसतच नाही. आता रामकडे पाहूं. चंपाला तो पसंत नव्हता हे त्याला माहीत होतं. तरीही तिच्या भावनांची पर्वा न करता तो आपला विजय सिद्ध करुन दाखवण्यासाठीं मोठ्या विश्वासाने पुढें सरसावला. भानुमंताने स्नेहशील स्वरांत त्याला जे सांगितलं, ते त्याला पटलं व त्याने आपली चूक कबूल केली व राजाची क्षमाही मागितली. राजाचे एकमात्र उद्दिष्ट होते कीं त्या जातींत प्रचलित असलेल्या वाईट रूढी नष्ट करणें हा हेतू सफल झाला. रामने क्षमा मागणे हा त्याचा पुरावा आहे. लक्ष्मणजातींतल्या लोकांमधें भानुमंताच्या शक्तिसामर्थ्याबद्दल शंका राहूं नये, म्हणून त्याने धनुष्य उचलले आणि दूरवर फेंकून दिले.''

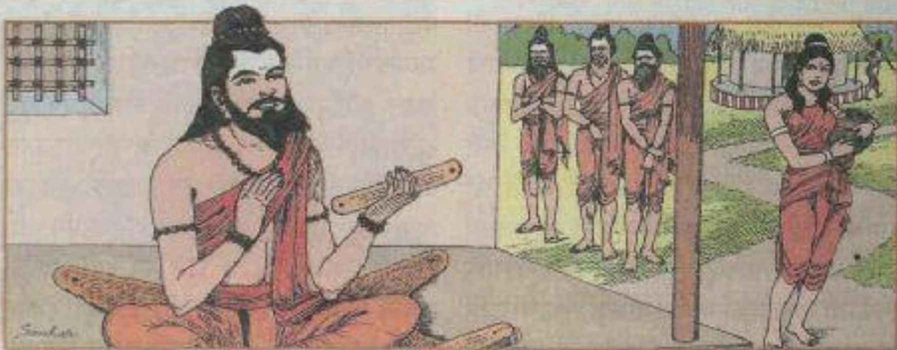
राजाचे मौन भंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ शवासहित पुन्हां गायब झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

(लक्ष्मीगायत्रीच्या रचनेवर आधारित)



भारतीय दंतकथा - ८

विद्वान बालकाकडून पित्याची सुटका



कोहोर हा एक विद्वान ऋषी होता. रोज सकाळीं स्नान करून वेदपठण करण्याचा त्याचा नेम होता. त्याचे पठण ऐकायला वाटेवरचे वाटसरू थांबून राहात. त्याचे गुरू मुनी उद्दालक यांची मुलगी सुमती ही त्याची पत्नी होती. तीही त्याचे वेदपठण ऐकत थांबायची.

एके दिवशी कोहोरला एक कोमल स्वरांतला हुंकार ऐकूं आला. त्याला वाटलं कीं त्याच्या पठणाला कुणीतरी दिलेली कौतुकाची पावती आहे. कुणाचा स्वर होता तो? त्याला समजेना. त्याच्या झोंपडीजवळून जाणाऱ्या एखाद्या व्यक्तीचा असेल. वेदांचे महत्व जाणणारे अनेक अभ्यासक जवळपास राहात होते.

कोहोरला तोच स्वर पुन्हां दोनतीन वेळा ऐकूं आला, पण त्याने त्याच्याकडे फारसे लक्ष दिले नाही. परंतु एक दिवस त्या आवाजाने एक सूचना केली ती ऐकून कोहोर चकित झाला. त्याच्या पठणांतली एक बारीकशी चूक त्या आवाजाने दाखवून दिली होती.

तो उभा राहिला आणि त्याने खिडकीतून बाहेर पाहिले. तिथें कुणीच नव्हते. त्याने आजूबाजूला पाहिले तर त्याची पत्नी सुमती हिच्याखेरीज तिथे कुणीच नव्हते.

"कोण बोललं आत्ता? तुझं नांव काय? कुठे आहेत तू?" त्याने विचारलं. पण त्याला उत्तर मिळालं नाही. त्याने आणखी सात वेळां तेच प्रश्न विचारले, पण कांही उपयोग झाला नाही. साहजिकच, त्याला राग आला.

"तू माझी चूक दाखवण्याचा उद्धटपणा करतो आहेस आणि आपला परिचय मात्र देत नाहीस! तू माणूस आहेस कीं आणखी कुणी अमानवी आहेस? तू कुणीही अस, पण माझ्या आठवेळां विचारलेल्या प्रश्नाला साधे उत्तरही तू दिले नाहीस म्हणून तुझे शरीर आठ जागी वांकडे होईल असा मी तुला शाप देतो." मुनीने सांगितले.

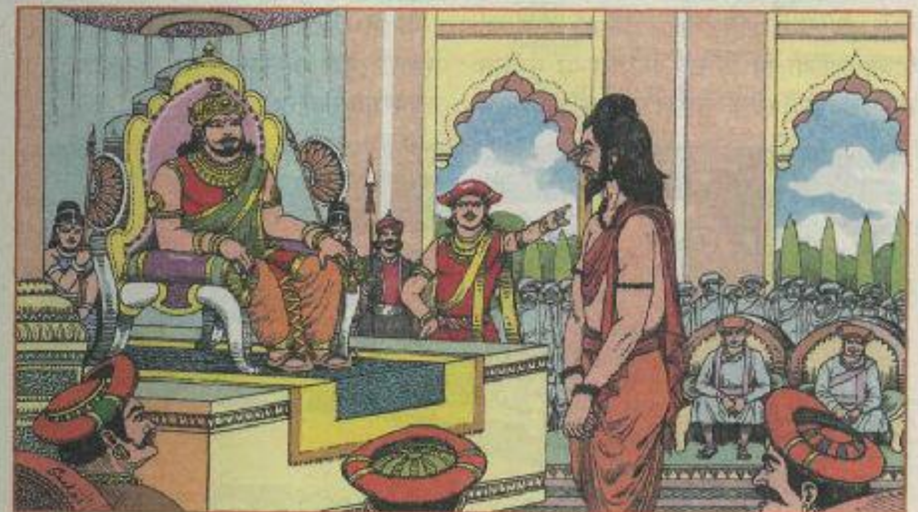
त्यानंतर लौकरच तो जनक राजाच्या दरबारांत जाण्यासाठी निघाला. त्याला कांही द्रव्यसाहाय्य हवे होते आणि त्यासाठी राजाकडे याचना करण्याचा त्याचा विचार होता.

राजदरबारांत आल्यानंतर त्याला समोरच वंदी नांवाचा एक पंडित इतर कांही विद्वानांबरोबर तत्वज्ञानाविषयी कांही वादविवाद करताना दिसला. पण वंदीची एक निराळीच अट होती. एखाद्या पंडिताने जर वंदीला वादविवादांत हरवले तर त्याला भरपूर बक्षीस मिळाले असते. पण जर तो पंडित हरला तर मात्र त्याने उर्वरित आयुष्य पाण्याखाली बांधलेल्या एका घरांत बंदीवान म्हणून राहायचे अशी शिक्षा होती. कोहोरला स्वतःच्या ज्ञानाविषयीं पूर्ण खात्री होती आणि त्यामुळें त्याने हे आव्हान स्वीकारले. दुर्दैवाने तो त्यांत हरला आणि त्याला त्या पाण्यांतल्या तुरुंगात पाठवण्यांत आले.

कोहोर जनकराजाकडे गेल्यानंतर कांही दिवसानंतर त्याची पत्नी सुमती प्रसूत झाली. परंतु तो मूलगा अव्यंग नव्हता. त्याचे अवयव वांकडे तिकडे होते. मातेच्या गर्भांत असताना त्याने आपल्या पित्याचे वेदपठण ऐकलेले होते त्यामुळें त्याला वेदांचे उत्तम ज्ञान होते. आणि त्यानेच गर्भातून हुंकार दिला होता व पित्याच्या पठणांतली चूक दाखवून दिली होती.

त्याचे शरीर आठ ठिकाणी वांकडे होते, म्हणून त्याला सारेजण अष्टावक्र म्हणूं लागले.

पतीची दीन अवस्था पाहून सुमती अगोदरच दुःखी होती. त्यांत हा असा कुरूप मुलगा झाला



म्हणून ती जास्तच दुःखी झाली. परंतु जसा हा मुलगा मोठा होऊं लागला, तसा तिला त्याचा अभिमान वाटूं लागला. वैदिक कथापुराणांबाबतीत त्याचे ज्ञान आसपासच्या पंडितांपेक्षां खूपच चांगले होते.

जेव्हां अष्टावक्र बारा वर्षांचा झाला, तेव्हां तो राजा जनकाच्या दरबारांत जायला निघाला. गर्विष्ठ वंदीपेक्षां इतर पंडितही जास्त ज्ञानी असूं शकतात, हे सिद्ध करायची त्याची तीव्र इच्छा होती.

हा लहान मुलगा एका सर्वश्रेष्ठ विद्वानाला आव्हान देतो आहे हे पाहून जनकराजाच्या दरबारांतल्या मानकऱ्यांना मौज वाटली. कांहीजणांना वाटलं कीं याचे जसे शरीर वांकडे आहे, तशी याची बुद्धीही वेडीवांकडी असावी. परंतु जनकराजाने, जो स्वतः फार महान विचारवंत होता, हा लहान मुलगा सामान्य नाही हे जाणले होते. त्याने अष्टावक्राला वंदीबरोबर वादचर्चा सुरुं करण्याची अनुमती दिली.

सुरवातीला वंदीला वाटलं होतं कीं या धिटाई दाखवणाऱ्या नि विचित्र दिसणाऱ्या मुलाला आपण अगदी सहज पराभूत करूं. परंतु लौकरच त्याच्या ध्यानांत आलं कीं तो मुलगा त्याला वारंवार निरुत्तर करतो आहे. दरबारांत उपस्थित असलेले सर्व विद्वान या लहान मुलाची विद्वत्ता पाहून आश्चर्यचकित झाले. त्यांना त्याचे फारच कौतुक वाटले. अखेरीस वादांत नाईलाज झाल्याने वंदीने आपला पराभव स्वीकारला.

"तुला काय बक्षीस हवंय ते माग!" राजाने सांगितलं. "माझ्या पिताश्रींना आपण लगेच मुक्त करावे एवढीच माझी इच्छा आहे."

त्याप्रमाणें आज्ञा झाली. मुनी कोहोर यांनी बंदीवासांतला काळ ध्यानधारणा, योग व चिंतनात घालवला होता. त्याच्यामुळें त्यांना नव्या सिद्धी प्राप्त झाल्या होत्या. त्यांनी आपल्या पुत्राला आशिर्वाद दिला आणि नदींत बुडी मारून येण्यास सांगितले. अष्टावक्राने त्याप्रमाणें केले. तो नदीतून बाहेर आला तेव्हां त्याचे वांकडे अवयव सरळ झालेले होते. आता तो एक देखणा तरुण दिसूं लागला.

कांही काळानंतर, अष्टावक्राची कीर्ती दूरदूरवर पसरली त्याने अष्टावक्र संहिता नांवाचा एक उत्कृष्ट ग्रंथ लिहीला.





मनभावन ताल



जेव्हां पाऊस येत नाही आणि दुष्काळाची चिन्हें दिसूं लागतात तेव्हां तर्कशास्त्र गुंडाळून ठेवले जाते. पाऊस यावा म्हणून लोक निरनिराळे तोडगे करायला लागतात. ओरिसांत खेडूत बैंगई नानी नाचा (एका बेडकाचे नृत्य) ही अर्चना करतात. यामुळें पाऊस निश्चित पडेल अशी त्यांची श्रद्धा असते. गांवकरी एक बेडूक पकडून पाण्याने भरलेल्या मडक्यांत ठेवतात. ते मडके नंतर एका बांबूच्या मध्यभागीं अडकवतात. दोघेजण तो बांबू खांद्यावर घेतात व या पालखीमागे मुलेमाणसे जाऊं लागतात. गांवातल्या देवळासमोर ही मिरवणूक जाऊन थांबते व तिथें पूजा केली जाते. नंतर त्या बेडकाला नदींत किंवा तळ्यांत सोडून देतात. तोही पावसाच्या शोधांत निघणार

मायाँगचे मायावी चेटूक

भोजनासाठी मासळी भाजून शिजवली व त्याचे छानसे कालवण करून वाढायला आणले. भुकेलेल्या पाहुण्याने भांड्यात वांकून पाहिले तो काय? शिजवलेली मासळी रश्शांत मस्तपैकीं पोहत होती. मायाँगच्या चेटकिणींबद्दल अशा अनेक गोष्टी सांगितल्या जातात, त्यापैकीं ही एक आहे. मायाँग हे आसामांतल्या नौगांव जिल्ह्यांतले एक खेडेगांव आहे. कोणे एके काळी तिथें अनेक चेटकिणी व जादुगार राहात असत असं मानतात. शेंकडो वर्षांपूर्वी आसामच्या राज्यावर चालून येणाऱ्या सैन्यांतली शिपायांची फौज एकाएकी आसमंतात नाहीशी झाली, अशा ऐकीव कथा प्रचलित आहेत.





सत्यवानची इच्छा

भानुमती आणि भूपती हे कोट्याधीश होते. बरीच वर्षे त्यांना मूलबाळ झाले नव्हते. त्यामुळें दोघेही फार दुःखी असत. पण एका साधूच्या सांगण्यानुसार त्यांनी शेजारच्या गांवातल्या विश्वनाथाच्या मंदिरात जाऊन पूजा केली. त्यानंतर भानुमतीला बाळ झाले. ते आता तीन वर्षांचे झाले होते. दुसऱ्या दिवशीं बाळाचा तिसरा वाढदिवस होता.

''उद्यां पहिल्या प्रथम आपण विश्वनाथाच्या मंदिरात जाऊं आणि पूजा करूं.'' मुलाला झोंपवताना भानुमती म्हणाली. ''फक्त उद्यांच नव्हे, तर मुलाच्या प्रत्येक वाढदिवसाला आपण मंदिरात जरूर पूजा करूं आणि ईश्वराचा आशिर्वाद घेऊं.'' भूपती म्हणाला.

पतीपत्नींनी सकाळीं उठून स्नान केले व घोडागाडींत बसून ते मंदिराकडे पूजेसाठी निघाले. मंदिरात पूर्णकुंभाने त्यांचे भव्य स्वागत झाले. पुत्रजन्म झाल्यानंतर भूपतीने देवासाठी सोन्याचा मुकुट बनवला होता.

जेव्हां पूजेचा विधी चालला होता तेव्हां बाहेर ओरडा ऐकूं आला. भूपती व भानुमती डोळे मिटून ध्यानमग्न होते तेवढ्यांत त्यांचा मुलगा बाहेर गेला. मंदिरातल्या तलावांत कमळें होती, ती पाहून त्याला आनंद झाला. तो तलावाच्या पायऱ्या उतरून पाण्याकडे जाऊं लागला. पण त्याचा पाय घसरला आणि तो पाण्यांत पडला. त्याच वेळीं तलावाच्या कांठावर एक भिकारी आपले कपडे सुकवत होता. तो बाळ पाण्यांत बुडताना त्याने पाहिलं आणि लगेच त्याने पाण्यांत उडी मारली आणि बाळाला वांचवले.

हे कळताच भानुमती व भूपती धांवतच तिथे आले. भानुमतीने मुलाला घट्ट मिठी मारली आणि तिला रडूं कोसळले. कांठावरच्या त्या भिकाऱ्या-

सांगितले, ''माझ्या मुलाला तू पुनर्जन्म दिला आहेस. तुझे उपकार मी कधीही विसरणार नाही. तुझं नांव काय? तुला हवं असेल ते माग.'' त्यावर भूपती त्याला म्हणाला, ''माझ्या पत्नीने योग्य तेच सांगितलं आहे. बोल, तुला काय हवंय?''

भिकाऱ्याने मोठ्या नम्रतेने सांगितलं, ''महाराज, माझं नांव सत्यवान आहे. मी असं कांहीही मोठं काम केलेलं नाही.''

''तरीसुद्धां आमच्या समाधानासाठी तरी तू कांहीतरी माग.'' भूपतीने आग्रह केला.

सत्यवानाने कांही क्षण विचार केला आणि नंतर तो म्हणाला, ''माझी बरेच दिवस एक इच्छा अपुरी राहिली आहे. मला किमान एक दिवस तरी असा घालवायचा आहे कीं त्या दिवशी सर्व लोक माझा मान राखतील. आपण एवढीच व्यवस्था करा. यापेक्षां दुसरं तिसरं मला कांहीही नको आहे.''

''तुझी इच्छा जरूर पूर्ण होईल. त्यासाठीं तूही आमच्या गांवाला चल.'' भूपतिने सांगितलं.

त्यादिवशी भूपतीच्या मुलाचा वाढदिवस होता, म्हणून कितीतरी व्यापारी, मित्र, मुलाला आशिर्वाद व भेटवस्तू देण्यासाठी भूपतीच्या वाड्यावर येऊं लागले. तोपर्यंत भूपतीने सत्यवानाला नीटनेटके, शानदार किंमती कपडे घालायला दिले होते. जे कुणी पाहुणे येत होते, त्यांच्याशी सत्यवानाची ते ओळख करून देत होते. ''हा सत्यवान माझा बालमित्र आहे. शहरांत त्याचा फार मोठा व्यापार आहे.''

सत्यवान श्रीमंत व आदरणीय लोकांच्यामधें बसला होता. येणारे वांकून त्याला प्रणाम करीत होते. त्याला वाटलं कीं तो एक स्वप्नच पाहातोय.



त्या दिवशीं संध्याकाळीं, त्याच्या सन्मानार्थ एक मेजवानीचा समारंभ केला गेला. गांवातले सर्व धनवंत सहपरिवार त्या मेजवानीसाठी आले होते.

त्या सर्वांनी भूपतीबद्दल जो आदर नि स्नेहभाव दाखवला, तशीच भावना सत्यवानाबद्दलही दाखवली. त्यांच्यापैकीं कांहीजणांनी त्याला निमंत्रण दिले, ''सत्यवानजी, आपण आमच्या घरीं एकदा आलं पाहिजे हां! आम्हाला खूप आनंद होईल. विसरायचं नाही!''

हा समारंभ मध्यरात्रीपर्यंत चालू होता. सत्यवानाने भूपतीने दिलेले चांगले कपडे बदलले आणि आपले जुने कपडे अंगावर चढवले. भूपतीला नम्रपणें नमस्कार करून तो म्हणाला, ''महाराज, माझी आयुष्यांतली इच्छा आज पूर्ण झाली ती केवळ तुमच्या कृपेने! कुणीही मला 'अरे ए' म्हणून बोलवत, आणि मला झिडकारुन टाकत असत.

- कपिल -

माझा अपमान होत होता. आयुष्यांत निदान एक दिवसतरी लोकांनी मला आदराने वागवावे, मला नांवाने हाक मारावी, असे मला नेहमी वाटे. आज माझे हे स्वप्न साकार झाले. मी आज अगदी खुषींत आहे.''

भूपतीने हंसत विचारले, ''लोक तुझा तिरस्कार कां करीत होते? तुझा अनादर कां करीत होते ते तुला ठाऊक आहे कां?''

''कारण मी पडलो एक भिकारी. मी कांही आदर दाखवण्याच्या योग्यतेचा नाही ना!'' सत्यवान म्हणाला.

''हा तुझा गैरसमज आहे. तूं कांही आजारी बिजारी नाहीस. तू कष्ट करूं शकतोस. मंदिराच्या पायऱ्यांवर बसून तू भीक मागतोस, पण लोकांनी तुला सन्मानाने वागवावे अशी स्वप्नें पाहतोस? तुझे नांव घेऊन तुझ्याशी बोलावे अशी कां अपेक्षा धरतोस?''

त्या बोलण्यांतला गर्भितार्थ सत्यवानला समजला. ते सत्य दिसले तेव्हां तो म्हणाला, ''मला कांहीही काम येत नाही. तेव्हां मला कोण नि कसलं काम देणार?''

''सबबी सांगू नकोस. तू जर काम करायला तयार असशील तर मीच तुला काम देईन. उद्यांच तू ये आणि माझे कापडाचे दुकान आहे तिथें कामावर यायला लाग.'' भूपतीने म्हटलं.

''होय साहेब, मी उद्यांपासून कामावर यायला लागेन.'' असं म्हणून तो भिकारी तिथून निघून गेला. शेजारच्या दालनांत बसलेल्या भानुमतीने त्यांचे हे बोलणे ऐकले होते. ती भूपतीला म्हणाली, ''त्याने आपल्या एकुलत्या एक बाळाचे प्राण वांचवले आहेत. त्याला दहा लाख रुपये दिले तरी कमीच पडतील.'' ती आवेशाने म्हणाली.

त्यावर भूपती हंसून बोलला, ''आधी शांत मनाने मी काय म्हणतो ते ऐक. तो आळशी झालाय. प्रथम त्याचा इतक्या वर्षांचा आळस दूर करायला हवा. जेव्हां तो मेहनतीने काम करेल, तेव्हां कापडाचे दुकान त्याच्या स्वाधीन करूं. जो स्वत: कष्ट करीत नाही आणि इतरांवर विसंबून राहातो, तो कधी चांगला व्यापारी होऊं शकत नाही. आपली संपत्ती सुरक्षित ठेवूं शकत नाही.''

पतीचे दूरदर्शी धोरण पाहून भानुमती फारच खूष झाली.



खास बातम्या

समुद्रावर चार महिने!

अमेरिकेत राहाणार बासष्ट वर्षांचा व्हिएटनामी रिचर्ड वॅन फॅम, हा आपली शिडाची साधी होडी घेऊन दिवसभर नौकानयन करायला कॅलिफोर्नियामधल्या लाँग बीच बंदरातून निघाला. आणि त्याची बोट समुद्रांत वाहात गेली. तब्बल चार महिन्यांच्या ४००० किमी प्रवासानंतर अमेरिकन नौसेनेच्या लढाऊ जहाजाने त्याला कॉस्टा रिकाजवळ उचलले. इतके दिवस त्याने कसे काढले असतील असं तुम्हाला वाटलं ना? त्याने कासवें, आणि शिडाला गळ लावून पकडलेले मासे, यांच्यावर त्याने गुजराण केली.

मंगळावर उंदीर

पृथ्वीवर आणि अंतराळांत केलेल्या अनेक चांचण्यांनंतर अजूनही मंगळावर मानव केव्हां जाऊं शकेल ते सांगता येत नाही. सध्यांच्या अंदाजाप्रमाणें, हा सहामहिन्यांचा प्रदीर्घ प्रवास असेल. शास्त्रज्ञांना अद्याप मानव त्या ग्रहावर राहूं शकेल कां हे ठरवता आलेले नाही. कारण तिथें पृथ्वीपेक्षां ३८ टक्के गुरुत्वाकर्षणाचा प्रभाव कमी आहे. ऑस्ट्रेलिया आणि अमेरिकेतले संशोधक मॅसॅच्युसेट्स् इन्स्टियूट ऑफ टेक्नॉलॉजी (MIT) च्या सह-कार्याने २००३ सालीं मंगळावर उंदीर पाठवण्याचा बेत करीत आहेत. त्यांच्या मते, जर उंदीर तिथें राहूं शकले, तर मंगळावर मानवदेखील वस्ती करूं शकेल.





दोघेही सारखेच!

भूषण गोधूली गांवचा राहाणारा! तो आजारी पडला आणि योग्य औषधोपचारानंतर बरा झाला. प्रकृति जास्त सुधारावी म्हणून कांही दिवस त्याने जवळच्या सीतापूर गांवी जाऊन राहावे असा सल्ला वैद्याने दिला. त्याप्रमाणें भूषण सीतापूरला गेला आणि आपल्या एका नातलगाच्या घरी राहू लागला. तिथें त्याची नीट देखभाल होऊं लागली.

दररोज संध्याकाळीं तो पायीं चालत बाजारांत जाऊं लागला. त्यावेळेला हवेंत गारवा असायचा आणि वातावरण सुखद असे. भूषण बाजारांतून डाळिंबे विकत घेऊन घरीं परत येई. वैद्याने सांगितलंच होतं कीं चालण्याने आणि डाळिंबे खाण्याने प्रकृति निश्चित सुधारेल.

पण भूषणला कांही कधी चांगली डाळिंबाची फळें मिळाली नाहीत. विकत घेण्यापूर्वी भूषण चांगली फळें निवडून घेत होता, पारखून उलट सुलट पाहून घेत होता, तरीही त्याला नेहमी खराब फळेंच मिळत होती. ज्याच्याकडून तो फळें खरेदी करी, त्या फळविक्याकडे तो दुसऱ्या दिवशी जातच नसे.

असा एक आठवडा उलटला. एका संध्याकाळीं जेव्हां भूषण बाजारांत हिंडत होता तेव्हां त्याला एका तरुणाचा जोरदार आवाज ऐकूं आला. तो ओरडून सांगत होता, "या बाजारांत मी जरी नवा असलो तरी मला फळांची चांगली पारख आहे. एकदा माझ्याकडची फळं तुम्ही घेतलीत कीं पुन्हां दुसरीकडे जाणारच नाही तुम्ही बघा!" भूषण त्या तरुणापाशी गेला. त्याने त्या तरुणाला म्हटलं, "प्रत्येक फळवाला हेच सांगतो, पण सगळेच एकजात लबाड आहेत." आणि भूषणने आपला अनुभव त्याला सांगितला.

"ते सारं कांही मला ठाऊक नाही, साहेब. मला तर वाटतं कीं इमानदारी, विश्वास याचंच दुसरं नांव म्हणजे व्यापार! मी चांगला माल घेऊन येतो आणि चांगलाच माल विकतो. एकदा किंमत सांगितली कीं त्यांत बदल नाही होत. एकबार माझ्याकडचा माल घेऊन तर पहा!" त्या तरुण विक्रेत्याने मोठ्या आश्वासक स्वरांत सांगितलं.

भूषणने त्याचं नांव विचारलं तेव्हां त्याने आपलं नांव ईश्वर असं सांगितलं. त्याची फळें चांगली दिसत होती, पण ईश्वरने भाव कमी केला नाही किंवा फळें निवडून घेण्यास परवानगी दिली नाही.

भूषणला त्याचे परखड बोलणें आवडले होते. ईश्वरची डाळिंबे खरोखरीच चांगली होती. ज्यांनी ती फळें खाल्ली त्या सर्वांनी सांगितले कीं इतकी गोड व चवदार फळें त्या बाजारांत आजपर्यंत कधीच आली नव्हती. त्यावेळेपासून भूषण ईश्वर-च्याच दुकानांतून फळें विकत घेऊं लागला. ईश्वरने देखील भूषणला कधीही खराब माल दिला नाही.

महिनाभरांत भूषणची प्रकृति बरीच सुधारली. त्याच्या चेहऱ्यावर एक प्रकारची चमक दिसूं लागली. आता गोधूलीला परत जावे असे भूषणला वाटू लागले. भूषण दुसऱ्या दिवशी सीतापूरहून निघणार होता. जाण्यापूर्वी आपल्याला चांगली फळें देणाऱ्या ईश्वरला भेटून



धन्यवाद द्यावे, जाण्यापूर्वी थोडी डाळिंबे खरेदी करावी म्हणून तो ईश्वरच्या दुकानावर गेला. पण तिथली फळें चांगली नव्हती. त्याला ती सगळी फळें खराब दिसत होती.

"तुम्हाला तसं अुगीचच वाटतंय साहेब, पण हे सोनं आहे, सोनं! जर मी तुम्हाला फसवलं तर उद्यां तुम्ही माझ्याकडे याल तरी कां?" असं म्हणत त्याने डाळिंबांचे वजन करायला सुरवात केली. भूषणला रोजच्यासारखे पैसे त्याला द्यायचे नव्हते. तो ईश्वरला म्हणाला, "माझ्या एका मित्राने रस्त्यांत हातउसने पैसे मागितले नि मी त्याला दिले. आत्ता माझ्याजवळ अगदी कमी पैसे आहेत. इतकी फळें देऊं नकोस."

"तुमचे पैसे थोडेच बुडणार आहेत? आज नसले तरी उद्यां मिळणार आहेतच. असतील तेवढे द्या, बाकीचे उद्यां पाहूं." ईश्वरने सांगितलं.

- निर्मल पांडे -

"पण बघ हं, माल चांगला असेल तरच रक्कम चुकती करीन."

आपण गांवी परत जाणार आहोत हे भूषण त्याला सांगणार नव्हता. त्याला शंका होती फळें चांगली असली तरच बाकीची रक्कम तो आपल्या नातेवाईकांकडे देऊन ईश्वरला देण्यास सांगणार होता. फळें चांगली नसली तर मात्र पैसे द्यायचेच नाहीत असा त्याचा विचार होता. म्हणून ईश्वरने सांगितलेल्या रकमेपैकीं निम्मी रक्कम त्याने ईश्वरला दिली. भूषणने रात्रीं फळें सोलून पाहिली तर एकही फळ चांगले नव्हते. "दिलेत पैसे तेवढे आता पुरेसे आहेत. जास्त पैसे द्यायची जरूर नाही" भूषणने सोईस्कर विचार केला.

ईश्वरने आपल्याला फसवलंय या गोष्टीचं भूषणला फार वाईट वाटलं. ईश्वरच्या मनांत काय विचार असेल याची त्याला फिकीर नव्हती.

दुसऱ्याच दिवशी सकाळीं गोधूलीस जाण्यासाठी तो घोडागाडींत बसला. त्याच्याबरोबर आणखी तिघे प्रवासी होते. तो पाठीमागें बसला होता. कुणीतरी गाडी थांबवली.

"मी चालत जात होतो आणि पाय मुरगळला. मी गोधूलीजवळच्या गौरीपूरला उतरीन. कारण भाडें द्यायला माझ्याजवळ पुरेसे पैसे नाहीत हो. तुमच्या शेजारीं बसून राहीन." कुणीतरी गयावया करीत बोलत होता.

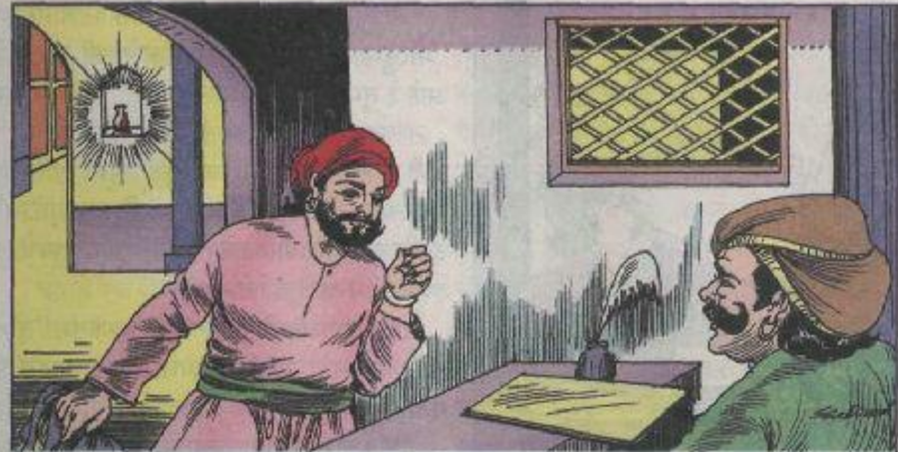
भूषणला तो आवाज ओळखीचा वाटला. गाडीवान चिडून म्हणाला, "इतकं बोलतो आहेस, पण तू कोण ते कांही सांगितलं नाहीस!"

"माझं नांव ईश्वर. मी सीतापुरांत फळें विकत होतो. आमच्या गांवांतल्या एका बागाईतदाराने त्याच्या फळबागेची निगराणी करायचे काम मला दिले आहे, म्हणून मी पुन्हां गांवी राहायला चाललो आहे." ईश्वरने आपली ओळख सांगितली.

भूषणने मागे वळून पाहिले. ईश्वरनेही गाडींत चढताना भूषणला पाहिले. क्षणभर दोघांची नजरानजर झाली.

डाळिंबे चांगली नव्हती हे भूषण बोलला नाही. आणि उरलेले पैसे द्यायचे आहेत हे ईश्वरनेही सांगितले नाही. दोघेही वरमून निमूट बसले होते!





हजार रुपयांची चोरी

चंपानगरमधें चोऱ्यांचे प्रमाण दिवसें दिवस वाढत होते. धनसेन कोतवाल चोरांना सामील आहे अशी अफवा लोकांमधे होती. त्यामुळें राजापर्यंत कोणतीही तक्रार पोंचत नसे. खरी गोष्ट काय ती जाणून घ्यावी म्हणून राजाने वेष पालटून रात्रीं शहरांत हिंडायचे ठरवले. त्या रात्रीं तो एका खानावळींत राहिला.

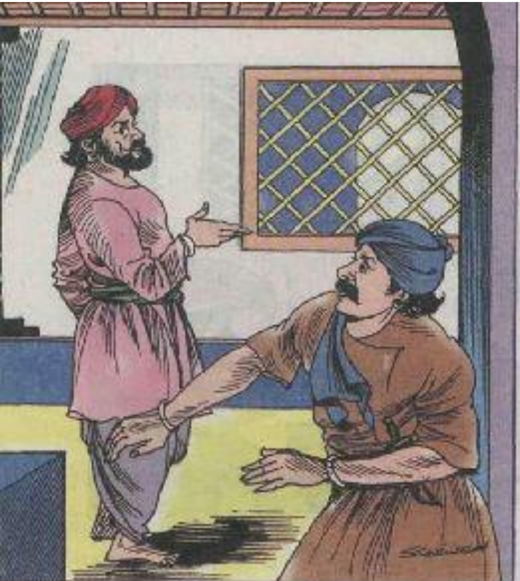
"तुमच्यापाशीं पैसे असले तर माझ्याजवळ सुरक्षित ठेवायला द्या. गांवात चोऱ्या फार होतात, म्हणून मी तुम्हाला सूचना देतो आहे." खानावळीच्या मालकाने राजाला सांगितले.

"माझ्याजवळच्या थैलींत हजार रुपये आहेत. पण ते मी माझ्या जवळच ठेवीन. म्हणजे चोराला कांही ते पळवता येणार नाहीत." राजाने निर्भयपणें सांगितले आणि तो आपल्या खोलींत निघून गेला. तिथें प्रवासी म्हणून आलेल्या चोराने ही गोष्ट ऐकली. त्याच रात्रीं त्या चोराने राजाच्या खोलींत शिरुन ती थैली पळवली आणि तो चोर ती थैली घेऊन पसार झाला.

सकाळीं उठल्यानंतर ही गोष्ट राजाच्या लक्षांत आली. त्याने खानावळमालकाला सांगितले, "माझी थैली चोरीला गेली आहे. मी एका महत्वाच्या कामासाठी बाहेर जातो आहे. रात्रीं उशीरा परत येईन. तोपर्यंत तुम्ही कोतवालाकडे तक्रार करा. माझी थैली जर परत मिळाली तर मी त्याला चांगले बक्षीस देईन असंही सांगा!"

त्यावर तो खाणावळवाला म्हणाला, "अहो, या देशाचा राजा फार चांगला आहे, पण हा कोतवाल दुष्ट आहे, म्हणून मी तुम्हाला अगोदरच सांगितलं होतं. प्रवाशांचे पैसे सुरक्षित ठेवण्यासाठी

- श्रीरामकमल -



माझ्याकडे पहारेकरी आहेत. पण प्रवाशांच्या जवळ असलेले पैसे मी कसे सांभाळणार? म्हणून कोतवालाकडे तक्रार केली ना, तरी त्याचा कांही उपयोग होणार नाही.''

''या सगळ्या अफवा असतात! कोतवालावर माझा पूर्ण विश्वास आहे. मी जसं सांगतोय, तसं तुम्ही करा.'' राजाने गंभीरपणे सांगितलं आणि तो तिथून निघून गेला.

रात्रीं पुन्हां वेष पालटून राजा खानावळींत परत गेला. त्याला पाहून खानावळवाल्याने कुत्सितपणें हंसून म्हटलं, ''मी कोतवालाकडे फिर्याद केली होती, पण कांही उपयोग झाला नाही.''

राजा मुकाट्याने आपल्या खोलींत गेला. थोड्या वेळानंतर एक अपरिचित व्यक्ती राजाच्या खोलींत येऊन म्हणाली, ''तुम्ही खोटारडे आहात!''

आश्चर्यचकित होऊन राजा त्याला म्हणाला, ''मी तुम्हाला प्रथमच पाहातो आहे. मी खोटा आहे हे तुम्हाला कसं कळलं?''

''काल रात्रीं तुमची थैली मीच चोरली होती. तशी दिसायला चांगली जाडजूड दिसत होती. पण त्यांत होती मातीची डिखळें नि दगडगोटे! आणि तुम्ही कोतवालाकडे तक्रार करता कीं तुमचे हजार रुपये चोरीला गेले म्हणून?''

राजा त्याच्याकडे निरखून बघत म्हणाला, ''तूं चोरी केलीस ते अगदी बेडरपणें सांगतो आहेस मला!''

''हे पहा, गप्पा मारायला कांही आत्ता मला वेळ नाही. तुम्हाला प्रथम माझ्याबरोबर कोतवालाच्याकडे यायला हवं आणि तिथे तुम्ही सांगितलं पाहिजे कीं त्या थैलींत फक्त शंभर रुपयेच होते म्हणून!''

''आणि जर मी तसं सांगितलं नाही तर?'' राजाने विचारलं.

चोराने झटकन कमरेला खोंचलेला सुरा काढला आणि राजाला दाखवत तो म्हणाला, ''नाही सांगितलंत तर तुमच्या अंगावर जखमा दिसूं लागतील.''

राजाने चपळाईने त्याचा हात घट्ट पकडला व दाबून हातांतला सुरा खाली पाडला. नंतर त्याचे दोन्ही हात मागे धरुन बांधले आणि राजा म्हणाला, ''चल, आता तुला कोतवालाकडे घेऊन जातो नि त्याच्या स्वाधीन करतो.''

''ठीक आहे, करा मला कोतवालच्या स्वाधीन, पण तुमच्या थैलींत हजार रुपये नव्हते नि फक्त शंभरच रुपये होते हे मात्र तुम्ही कोतवालाला सांगितलंच पाहिजे. नाहीतर तो मला जिवंत सोडणार नाही.'' चोराने रडवेल्या सुरांत म्हटलं.

''तू चोरी केल्याबद्दल पकडला गेला आहेस पण त्याची तुला भिती नाही. माझ्या थैलींत किती पैसे होते त्याचीच तुला जास्त काळजी वाटते. हे तुझं वागणं मला विचित्र वाटतंय.'' राजा म्हणाला.

चोराने एक दीर्घ सुस्कारा टाकून म्हटले, ''मी चोर आहे हे खरं, पण तरीही मी प्रामाणिक आहे हे कोतवालाला पटलं पाहिजे. मी जी थैली चोरली होती, त्यांत फक्त शंभरच रुपये आहेत असं म्हणून त्याने माझी पाठ चाबकाने फोडली. तुम्हाला खरं वाटत नसेल तर माझी पाठ बघा जरा!''

राजाने पाहिलं तर खरोखरच त्याच्या पाठीवर चाबकाचे वळ होते.

''कोतवाल आपलं काम नीट करतोय तर. चोरी केल्याच्या अपराधाबद्दल तुला शिक्षा ही व्हायलाच हवी'' राजाने चोराला म्हटलं.

''साहेब, तुमचे शंभरच रुपये गेले आहेत ना? मी तुम्हाला दोनशे रुपये देतो. तुम्ही कोतवालाला खरं काय ते सांगा. माझ्या प्रामाणिकपणाबद्दल त्याला शंका आली तर माझे जगणें अशक्य होऊन बसेल. अहो, चोरी केल्यानंतर मी कोतवालाकडे थैली घेऊन गेलो आणि त्याला सांगितले कीं थैलींत शंभर रुपये आहेत. नंतर त्यांतले अर्धे रुपये त्याला दिले आणि मी परत गेलो. पण नंतर खानावळीच्या मालकाने हजार रुपये चोरीला गेले आहेत अशी जेव्हां फिर्याद दाखल केली, तेव्हां कोतवालाने मला बोलावून घेतले आणि उरलेले चारशेपन्नास रुपये मी द्यावेत म्हणून मला चाबकाने मारले. माझी ईमानदारी सिद्ध व्हावी म्हणून मी तुमच्याकडे आलो आहे.''

आता सारा प्रकार राजाच्या लक्षांत आला. त्याने आपली खरी ओळख सांगितली आणि शिपाई पाठवून कोतवालाला कैद केले. राजा त्याला म्हणाला, ''तू चोरांकडून प्रामाणिकपणाची अपेक्षा करतोस, पण तुझ्यांत प्रामाणिकपणा मात्र बिलकूल नाही. कांही काळ तू तुरुंगात इतर चोरांच्याबरोबर राहा आणि त्यांच्याकडून प्रामाणिकपणा शीक.''

त्यानंतर चंपानगरमधल्या चोऱ्या बंद झाल्या.



भारताची ओळख

भारत देश पंचावन्न वर्षांपूर्वी स्वतंत्र झाला. आपली लोकशाही जरी असली, तरी देशांत परिस्थितीचे चढउतार सतत होत राहिले आहेत. त्यापैकीं कांही गोष्टींची उजळणी या महिन्याच्या कोड्यांत आपण करूं या.

१. राष्ट्रपित्याची हत्या ३० जानेवारी १९४८ रोजी झाली. त्यापूर्वी दहा दिवस अगोदरच प्राणघातक प्रसंगातून ते वांचले होते. तो प्रसंग कोणता?
२. भारतीय सेनेसाठी १५ जानेवारी १९४९ हा सुवर्णाक्षरांत लिहीण्याजोगा दिवस होता. त्या दिवसाचे महत्व काय?
३. १९५१ ऑक्टोबर ते १९५२ फेब्रुवारीपर्यंत पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुका घेतल्या गेल्या. या निवडणुकींत किती पक्षांनी निवडणूक लढवली? त्यापैकीं राष्ट्रीय पातळीवर किती पक्ष होते?
४. कोणत्या अर्थमंत्र्यांनी सर्वांत जास्त वेळा अंदाजपत्रक सादर केले? किती वेळा सादर केले होते?
५. भारतांतल्या प्रसिद्ध कुंभमेळ्यांत प्रथमच गर्दीमुळें चेंगराचेंगरी झाली. ही घटना केव्हां घडली? यांत कितीजण सांपडले होते?
६. भारतरत्न प्रथम केव्हां दिले गेले? याचे पहिले मानकरी कोण होते?
७. १९५१ मधें दिल्लींत प्रथमच आशियाई खेळांच्या स्पर्धा झाल्या. भारताला पहिले सुवर्णपदक कुणी मिळवून दिले? कोणत्या स्पर्धेमधें?
८. पहिले भारतीय कार्डिनल कोण होते? त्यांचा दीक्षाविधी केव्हां झाला?
९. १९४८च्या मे मधें भारतांतल्या राज्यांचे सर्वांत मोठे संघ राज्य निर्माण झाले होते. त्याचे नांव काय? त्याची राजधानी कोणती होती?
१०. १९५० च्या एप्रिल व डिसेंबर या महिन्यांत भारतांतले दोन धार्मिक नेते दिवंगत झाले. त्यांची नांवे सांगा.

(उत्तरें पुढील अंकीं)

नव्हेंबरच्या कोड्याची उत्तरें

१. एका पित्याची कन्येस पत्रें
२. १४ ऑगस्ट १९४७ची मध्यरात्र - लोकसभेचे मध्यवर्ती सभागृह - एका स्वतंत्र राष्ट्राचा उदय.
३. विजयालक्ष्मी पंडित, संयुक्त प्रांत (उत्तर प्रदेश).
४. चूक
५. वानरसेना. राष्ट्रीय नेत्यांचे संदेश आपणे व पोंचवणे ही कामगिरी ही मुलें करीत असत.
६. भारत व पाकिस्तान लढाईतला विजय (३ ते १६ डिसेंबर)



गणेश पुराण

गणेशचतुर्थीच्या दिवशी संध्याकाळी विघ्ननाश गणनायक आपल्या दांतासारखी पांढरी शुभ्र व बांकदार असलेली चंद्राची कोर पहायला निघाला. वर चंद्राकडे डोळे लागले होते आणि पाय पुढे चालू होते. त्यावेळी तो पंचपक्वान्ने जेवलेला होता. बरोबर उंदीर होताच.

असं सांगतात की द्वितीयेचा चंद्र हे गणेशाचे चिन्ह असते. गणपतीच्या कपाळावर चंद्राच्या कोरेसारखे आडवे गंध असते ते चवथीच्या चंद्रासारखेच तर असते. म्हणूनच कीं काय त्याला भालचंद्र हेही एक नांव आहे.

चालत असतां गणपतीच्या पायाच्या अंगठ्याला एका दगडाची ठेंच लागली व तो तोंडघशी पडला आणि त्याचे पोट फुटले. त्यासरशी त्याने खाल्लेले सर्व मोदक लाडू व इतर पक्वान्ने जमिनीवर विखुरली. ते पाहून आकाशांतला चंद्र खदखदा हसला. देव धावले व त्यांनी एका मोठ्या सापाचे कातडे आणून त्याने गणपतीचे पोट शिवले.

गणपतीची आई पार्वती, तिला चंद्राचा राग आला. तिने त्याला शाप दिला की गणेश चतुर्थीला कोणी चंद्राचे तोंड पाहिले तर त्याच्यावर खोटा आळा येईल. त्या दिवसापासून लोक गणेश-चतुर्थीच्या दिवशी चंद्र दृष्टीस पडू नये याची काळजी बाळगूं लागले.

द्वापार युग सुरू झाले. श्रीकृष्ण वसुदेव व देवकीच्या पोटी जन्माला येऊन यशोदेच्या घरी गोकुळांत वाढू लागला. पुढे त्याच्या ज्या लीला झाल्या त्याची लोकांना माहिती आहेत, उदाहरणार्थ पूतनावध, शकटासुर व तृणावर्त राक्षसांचा संहार इत्यादि.

एकदा गणेशचतुर्थी होती. यशोदा कपिला गाईचे दूध काढीत होती. श्रीकृष्णाने आईच्या पाठीवर चढून कासंडीतल्या दुधांत चंद्राचे प्रतिबिंब पाहिले आणि टाळ्या वाजवून म्हणाला - "आई! तो बघ चांदूमामा!"

यशोदाने दचकून मुलाला पाठीवरुन उतरविले व पोटाशी धरून म्हणाली - "कान्हा, हे कारे केलेस? त्या मूर्खाचे तोंड तू आज कां पाहिलेस? तुझ्यावर विनाकारण खोटा आळ येईल ना!"

"खोटा आळ म्हणजे ग काय आई?" कृष्णाने विचारले.

"तुला लोक चोर म्हणतील किंवा असाच खोटा आरोप तुझ्यावर लावतील!" यशोदा म्हणाली.

"आई, तू उगाच मनाला लावून घेतेस बघ! मी दूध, दही, लोण्याची चोरी केली, तर तो खोटा आरोप होईल का ग?" कृष्णाने खट्याळपणाने विचारले.

"लबाडा, तुझ्या तोंडात एवढे ब्रह्मांड कोठून आलं रे?" असे म्हणत यशोदेने बोटे मोडून त्याची दृष्ट काढली.

"आई, तू कधी ब्रह्मांड पाहिले आहेस कां?" कृष्णाने विचारले.

"ब्रह्मांडाची गोष्ट राहूं दे रे, परंतु तू मोठा झाल्या-वर तुझ्यावर खोटा आळ लोक लावतील." असे म्हणत आईने प्रेमाने त्याचा गालगुचा घेतला.

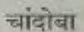
"तर मग मोठेपणी मी गणेशचतुर्थीला चंद्राचे तोंड पाहिले पाहिजे, नाही का, आई?" कृष्णाने पुन्हां विचारले.

"मोठा झाल्यावर गणेशचतुर्थीला चंद्राचे तोंड पाहिलेस तर आणखी मोठा आळ येईल." यशोदा म्हणाली. नंतर स्वतःशीच पुटपुटली - "हे विघ्ननाश गणनायका! माझ्या भोळ्या मुलाने चुकून चंद्राचे प्रतिबिंब पाहिले आहे. त्याला क्षमा कर!"

दुसऱ्या दिवशी बलराम धांवत पळत येऊन आईला सांगू लागला - "आई, आई! छोटा कान्हा माती खातो आहे, बघ! अगदी खरं! मी खोटं नाही सांगत. जाऊन त्याचं तोंड तर पहा!" म्हणून यशोदा धावत कृष्ण माती खात होता तेथे गेली.

कृष्ण त्यावेळी मातीची ढेकळें जमा करीत होता. यशोदेने जवळ जाऊन कृष्णाचा कान धरला व म्हणाली - "उघड तोंड, पाहूं दे, किती माती खाल्लीस?"

"आई, मी नाही माती खाल्ली, कोणीतरी खोटी कागाळी केली असेल. कालच तू म्हणाली होतीस ना, की माझ्यावर खोटा आळ येईल म्हणून! मी मातीचे मोदक आणि लाडू करणार आहे बघ. मातीच्या गणपतीला मातीचे मोदकच आवडतील



नाही का?" कृष्णाने आईला समजावून सांगण्याचे सोंग केले.

यशोदाने आपल्याच थोबाडीत मारून घेऊन विघ्ननाशाची माफी मागितली व म्हणाली - "बाळा, असं बोलू नये. मातीचा असला किंवा दगडाचा असला तरी देव देवच असतो बाबा! देवा रे देवा! चूक झाली माझ्या पोराची, मुलाच्या वटवटीवर ध्यान देऊ नकोस!" म्हणत यशोदेने डोळे मिटून देवाची विनवणी केली.

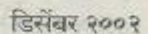
"आई, तर मग तू साधे आणि तळून खूप मोदक तयार कर. पाहतो मी की हा लंबोदर किती मोदक खातो ते आणि त्याने खाल्ले नाहीत तर त्याच्या तोंडात कोंबून घालीन!" कृष्ण म्हणाला.

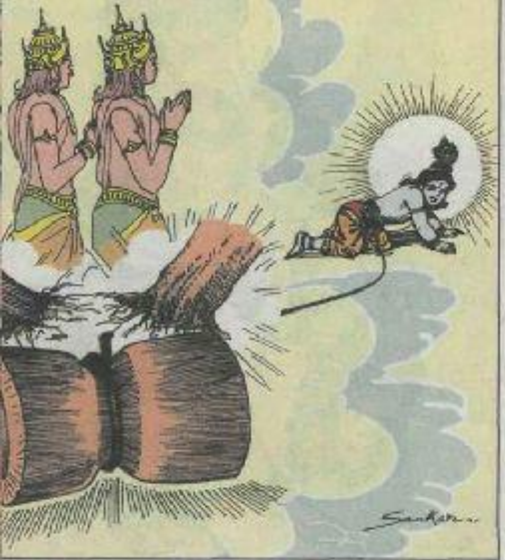
"पुरे झाली तुझी वटवट, अगोदर तोंड उघड पाहूं!" असे म्हणत डोळे वटारून यशोदेने कृष्णाकडे पाहिले. तेव्हां कृष्णाने 'आ' करून आईला दाखविला.

तिने कृष्णाच्या तोंडात पाहिले आणि घामाघूम झाली. तिची बोबडीच वळल्यासारखे झाले. दचकून मागे सरकली. तिला कृष्णाच्या तोंडात ब्रह्मांड दिसले. सूर्य, चंद्र व नक्षत्रमंडळ सर्व दिसले. त्याचबरोबर तिच्या पाठीवर चढून दुधाच्या कासंडीत चंद्राचे प्रतिबिंब पाहणारा कान्हापण दिसला. स्वप्न पाहिल्यासारखे झाले यशोदेला! तिने आपल्या चारी बाजूला दृष्टी फिरवून पाहिले, कोणी देवाने आपली माया तर पसरविली नाही? यशोदेला त्या स्थितीत पाहून गोकुळातली मुलें तिच्या चारी बाजूला घोळका करून उभी राहिली. खांबाच्या आड उभा राहून बलराम हंसत होता.

कृष्ण यशोदेच्याकडे भोळ्या नजरेने पहात विचारूं लागला - "आई, तुला माझ्या तोंडात माती दिसली का ग? पहा, पुन्हा पाहिजे तर नीट पहा!" यशोदेला त्याच्या तोंडात मातीच काय, सर्व विश्वच दिसले होते. स्वतः कृष्ण मुरली वाजवीत होता, व गणनायक तांडवनृत्य करीत होता. कृष्ण एका काळ्याकुट्ट नागाच्या फणेवर नृत्य करीत होता. नाग कृष्णाला विळखा घालून बसला होता. यशोदा ते दृश्य पाहून बेशुद्ध होऊन पडली. तिने डोळे उघडून पाहिले तेव्हां तिच्या चारी बाजूला गोपिकांचा घोळका उभा होता. तिने त्यांना विचारले - "मला असे काय होते आहे?"

तिला कांही आठवतच नव्हते. तिने काय पाहिले व ती बेशुद्ध होऊन कां पडली कांहीच आठवेना. गवळणी म्हणाल्या - "काय ग, झालं तुला? आम्हाला सुद्धा कांही कळत नाही! आमच्या घरांत चोरी झाली आहे आणि चोरी करणारा दुसरा तिसरा कोणी नसून तुझा लाडका पोरगा आहे. लोणी, साय,





दही कांही राहू देईल तर ना! तो आपल्या सवंगड्यांना व माकडांना वांटून देत असतां आम्ही आपल्या डोळ्यांनी पाहिले आहे."

यशोदा चिडली व म्हणाली - "काय म्हणता, आमच्या घरांत दही, लोणी नाही कीं काय, तुमच्या घरांत शिरायला? अर्ध्या गोकुळात मिळणार नाही इतकं दुभतं आहे माझ्या घरांत." असे सांगून तिने सर्व गोपींना पळवून लावलं. त्याचवेळी कृष्ण तेथे मांजराच्या पावलांनी आला आणि म्हणाला - "आई, काय ग, या गवळणी कशाला आल्या होत्या?"

"मी सांगितलं होतं ना, अगदी तसंच झालं, बघ या सर्व तुझ्यावर दही, लोणी चोरणारा म्हणून आरोप लावीत होत्या." यशोदा म्हणाली.

"आई, मग खोटा आळ माझ्यावर नाही आला, मी सुटलो. कारण त्या म्हणाल्या ते सर्व खरं होतं!" कृष्ण म्हणाला.

तेव्हां मात्र यशोदेला राग आला. तिने कृष्णाला धरून एका उखळीला बांधून ठेवले.

कृष्ण ती उखळ ओढीत यमलार्जुन नांवाच्या जोड झाडाच्या मध्ये गेला. जोराने उखळी ओढू लागला आणि ती दोन्ही झाडे मुळांपासून उपटली गेली. त्या झाडांच्या मुळांतून दोन शापदग्ध गंधर्व निघाले व त्यांचा उद्धार केल्याबद्दल कृष्णाची स्तुती करीत आकाशांत उडून गेले.

एक वर्ष लोटलें. पुन्हां गणेशचतुर्थी आली. नंदाने गणपतीची एक मूर्ती घडवून तिला विविध रंगांनी रंगविले. यशोदेने पिठीचे मोदक तयार करून त्यांवर खूप तूप घातले.

नैवेद्याची सर्व तयारी करून ताटे पूजेच्या खोलींत नेऊन ठेवली आणि बाहेरून दार बंद करू ठेवले.

कृष्ण यशोदेच्या नजरेआड त्या पूजेच्या खोलीत शिरला आणि आंतून दार लावून घेऊन नैवेद्यातले मोदक वगैरे खाद्य पदार्थ गणपतीसमोर ठेवून बडबडू लागला - "घेरे बाबा, पोटभर खा, बर का!"

गणपतीच्या मूर्तीने सोंड पुढे करून मोदक उचलले व म्हणाली - "कृष्णा, मी तुझ्या हातांत जे कांही देईन ते सुद्धां खाल्ले पाहिजेस." गणेशपुराणातील हे पर्व अपूर्वच होय! गणपतीने कृष्णाला आपल्या हाताने खूप भरविले. ताटेच्या ताटें एकामागून एक रिकामी होऊ लागली.

यशोदा पूजेच्या खोलीकडे आली आणि दाराच्या फटीतून आंत घडत असलेले सर्व कौतुक करून पाहूं लागली. ती तर चकितच झाली. तिच्या सर्वांगाला घामच सुटला. नंतर स्वतःला सांवरून ती मनांत म्हणाली - "बाई, बाई! मला तर भ्रम

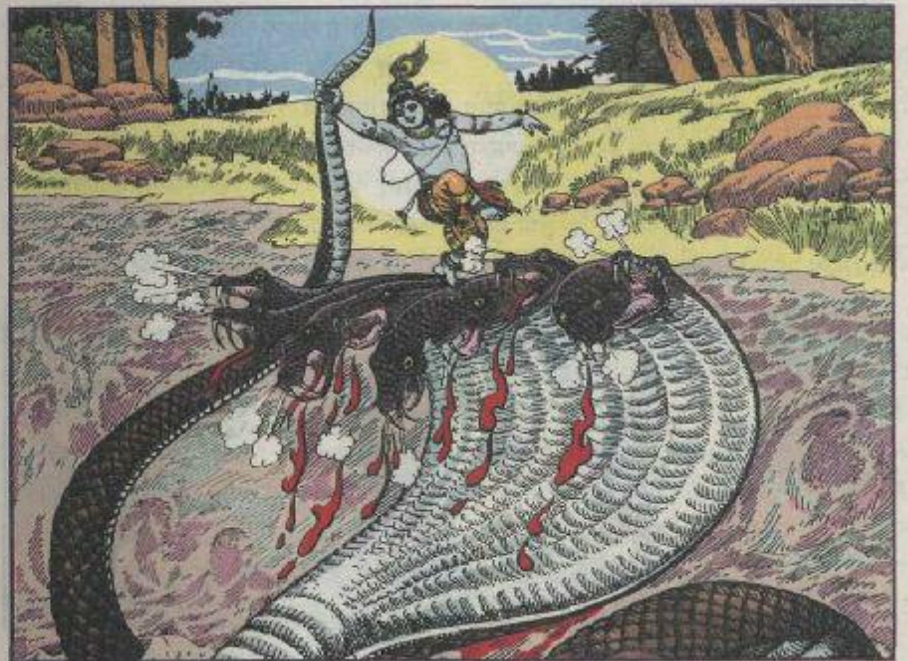
झाल्यासारखं वाटतं आहे. माझ्या डोळ्यांसमोर हे सर्व काय घडत आहे? देवाची माया काय विचित्र आहे!" असे म्हणत तिने दार उघडले आणि आंत गेली.

परंतु गणपतीची मूर्ती मात्र जगाच्या जागी स्थिर होती. सर्व ताटे रिकामी झालेली होती. कृष्ण चकित होऊन आईकडे पहात होता.

"अरे, खादाड पोरा, गणपतीसाठी तयार केलेला नैवेद्य तूच सर्व खाऊन टाकलास?" असं म्हणत यशोदेने कृष्णाच्या पाठीत एका हलकासा धपाटा मारला. कृष्ण जोराने रडत कालिंदी नदीच्या डोहाजवळ पळत गेला. त्याच्या पाठोपाठ यशोदा व गोकुळांतले सर्व लोक यमुनातीरी धावले.

कालिंदीच्या डोहांतला कालिया नाग गोकुळच्या लोकांना फार त्रास देत होता. कृष्णाने नदीवर वांकलेल्या एका झाडावरुन डोहांत उडी टाकली आणि नेमका कालियाच्या अंगावरच पडला. नागाने त्याला विळख्यांत धरण्याचा प्रयत्न केला. परंतु कृष्ण त्याच्या फडांवर चढून नृत्य करू लागला. अशा तऱ्हेने कालियामर्दन झाले. कालियासुद्धा शाप मुक्त झाला. त्याने आपल्या मुलींना वासुकी नागाकडे पाताळ लोकांत पाठवून दिले आणि स्वतःकालियारूप सोडून विघ्न रूप धारण केले आणि विघ्नेश्वराचा सेवक झाला.

आपल्या मुलाला घेऊन यशोदा घरी आली तर तिला काय दिसले? पूजेच्या खोलीत ताटे नैवेद्याच्या



पदार्थांनी भरलेली आहेत आणि कृष्णाच्या पाठीवर चापटीचे वण स्पष्ट दिसत होते. ते पाहून यशोदा स्वतःलाच शिव्या देऊ लागली - "माझे हात कां नाही तुटले! मी केवढी पापीण! माझ्या अंगात कोण राक्षसीण शिरली होती! मी माझ्या लाडक्याला विनाकारण मारलं!"

मध्येच कृष्ण हळूच म्हणाला - "आई, पूजा करना! उशीर होतो आहे!" नंद यशोदेने कृष्णाकरवीच पूजा करविली आणि नैवेद्यांतला प्रसाद साऱ्या गांवाला वांटला. सर्व गवळी व गवळणी म्हणत होते, "हा प्रसाद अमृतासारखा गोड आहे!"

हळूहळू कृष्ण मोठा झाला. एकदा इंद्राने रागावून मुसळधार वृष्टी केली. कृष्णाने गोवर्धन पर्वत धारण करून गाय, गोपी व गोपालांचे रक्षण केले आणि इंद्राचे गर्वहरण केले.

एकदां कृष्ण गोवर्धन पर्वताजवळ गाई चरायला घेऊन गेला होता. तेव्हां एक म्हातारा आपल्या कांखेत ढोल घेऊन आला व म्हणाला - "येथे कृष्ण नांवाचा मुलगा आहे असे ऐकतो. तो छान मुरली वाजवितो, मी त्याची मुरली ऐकायला आलो आहे. तो कोठे आहे सांगाल का?"

कृष्ण म्हणाला - "मीच तो मुरलीधर कृष्ण! तुम्ही कोणीतरी थोर मृदंगवादक दिसता. कोण आपण?" कृष्णाने हात जोडून विचारले.

"मला मृदंगकेसरी म्हणतात मी दक्षिणी देशांतला राहणारा आहे, मथुरेला जातो आहे. कंसाने धनुर्यज्ञ सुरू केला आहे. मी त्यावेळी आपले मृदंग वाजवून दाखवावे म्हणून जातो आहे!" तो म्हातारा म्हणाला.

त्या म्हाताऱ्याच्या पायांत रत्नखचित कडे होते, हातांत सिंहाकृती आभूषणे होती. गळ्यांत सोन्याच्या मण्यांची माळा होती आणि कानांत मोठमोठी सुवर्ण कुंडले होती. मृदंगावर नवरत्न व सुवर्ण पदकें बसविलेली होती.

कृष्ण ते पाहून चकित झाला व म्हणाला - "अहो, मी एक सामान्य गुराखी आहे. माझी मुरली ही साध्या वेळूची केलेली आहे. तुमच्या दक्षिणेकडच्या लोकांना तालस्वराचे अद्भुत ज्ञान असते. परंतु मी एक सामान्य गुराख्याचा पोरगा आहे व मुरलीवर साधी गाणीं वाजवितो. गुरांची राखण एवढाच काय तो माझा धंदा आहे."





डोळे उघडले

राम आणि सोम हे दोन भाऊ कटनी नांवाच्या गांवात राहात होते. घरच्या संपत्तीवरून दोघांमध्ये एकदा भांडण झाले. पण गांवातले कांही लोक रामच्या बाजूने बोलत तर कांही सोमच्या बाजूने बोलत. लोकांच्या या दुतर्फी बोलण्याने दोघेही अगदी कंटाळून गेले. त्यांच्यामधले भांडण कमी करून त्यांची समस्या दूर करण्याऐवजी ती ते अधिकच गुंतागुंतीची व अवघड करत होते.

दोघेही विचारांत पडले की आता हा प्रश्न कसा सोडवायचा? त्याचवेळी कमल नांवाचा एक पशूंचा दलाल त्यांच्या गांवात आला. तो त्यांना म्हणाला, "मी माझ्या धंद्याच्या निमित्ताने गांवोगाव फिरत असतो. इथून एक कोस दूर नागार म्हणून एक गांव आहे. तिथे धर्मवीर नांवाचे एक गृहस्थ राहतात. ते अतिशय सरळ व योग्य न्याय देतात. तुम्ही त्यांच्याजवळ जा."

राम व सोम नागार गांवी पोहोचले. गांवाच्या वेशीपासून बरेच आंत गेल्यानंतर त्यांना एक शेतकरी दिसला. त्याला त्यांनी विचारले, "आम्हाला धर्मवीर नांवाच्या व्यक्तीला भेटायचे आहे, त्यांचे घर कुठे आहे ते सांगू शकाल का?"

त्यावर आश्चर्याने तो म्हणाला, "काय, त्या बहिऱ्याला भेटायला आलाय? ठीक आहे, सरळ पुढे जा." असे म्हणून तो निघून गेला. शेतकऱ्याच्या त्या उत्तरामुळे दोघे भाऊ स्तंभितच झाले. थोडे पुढे गेल्यानंतर रस्त्याच्या कोपऱ्यावर एक बाई भेटली. त्यांनी तिला पुन्हां धर्मवीरचा पत्ता विचारला.

"त्या आंधळ्या धर्मवीरचा पत्ता विचारताय होय? ते समोर नारळाचे झाड आहे ना, तिथपर्यंत जा, मग उजवीकडे वळा." असे म्हणून तीही चालती झाली. तिथपर्यंत पोहोचल्यानंतर त्यांना आणखी एक बाई दिसली, तिला त्यांनी विचारले.

ती त्या दोघांकडे विचित्रपणे पाहात म्हणाली, "त्या मुक्या धर्मवीरशी तुमचे काय काम आहे? कांही कां असेना, मला काय

- ईश्वर -



करायचंय? समोर ते देवीचं देऊळ आहे ना, त्याच्या बाजूलाच आहे." असे म्हणून ती झटकन् निघून गेली.

त्या तिघांच्या उत्तराने हे दोघे भाऊ चक्रावून गेले. एक आंधळा म्हणतो, एक बहिरा म्हणतो, एक मुका म्हणतो आणि कमलने तर तो सच्चा व न्यायप्रिय म्हणून सांगितले होते. इथवर आल्यावर आता खऱ्याखोट्याची छाननी करूनच जाऊं, असा त्यांनी विचार केला. धर्मवीरच्या घरासमोर उभे राहून त्यांनी मोठ्यानी हाका मारल्या, "धर्मवीरजी, धर्मवीरजी."

"कोण आहे?" असे म्हणत एक वयस्कर गृहस्थ बाहेर आले. "आम्हाला धर्मवीरजींना भेटायचं आहे." दोघांनी उत्तर दिले.

"मीच धर्मवीर. सांगा, काय हवं होतं तुम्हाला?" धर्मवीर म्हणाला. दोघे भाऊ अवाक् होऊन पहातच राहिले.

रामने स्वतःला सावरत म्हटले, "एक शेतकऱ्याने सांगितले की आपण बहिरे आहात, आपल्याला ऐकू येत नाही."

"हो, हो म्हटलं असेल. गांवातले शेतकरी मी पुन्हां तलाव खोदावा म्हणून हट्ट धरून बसले आहेत पण ते काम माझ्याने झालं नाही. म्हणून माझ्यावर ते नाराज आहात, त्यामुळेच कदाचित् त्याने तसे सांगितले असेल." धर्मवीर म्हणाला.

"एक बाई तर म्हणाली कीं तुम्ही आंधळे आहात." सोम म्हणाला.

"हो, हो अवश्य म्हणाली असेल. माझ्या घरावरच्या छताची कौले उडून गेली आहेत. ती मी परत बसवावीत असं तिला वाटतं. मी ते केलं नाही म्हणून मला आंधळा म्हणाली असेल." धर्मवीर म्हणाला.

"आणखी एक बाई तर म्हणत होती की तुम्ही मुके आहात, तुम्हाला बोलता येत नाही." राम

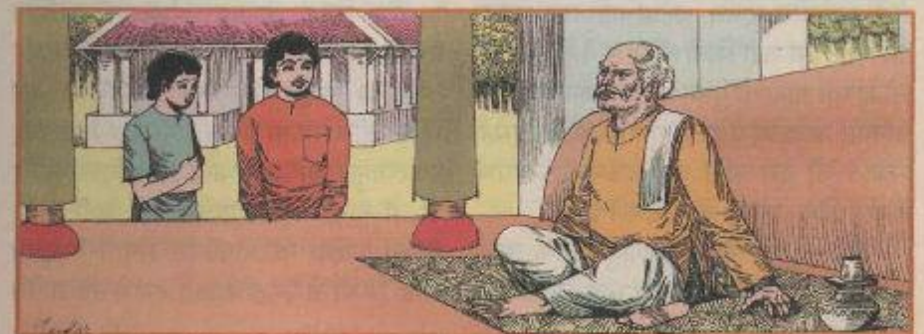
म्हणाला, "गांवातली कांही पुरुष मंडळी त्यांच्या बायकांना त्रास देतात आणि त्या बायका माझ्या घरी येऊन आपल्या नवऱ्यांविषयी तक्रार करीत बसतात. त्यांना सर्वांना वाटतं की मी त्यांच्या नवऱ्यांना सुधारायला हवं. पण मी ते करूं शकलो नाही. म्हणून त्या बिचारीने मला मुका म्हटले असेल." धर्मवीर म्हणाला.

दोघा भावांनी सांगितले, "आमचा हा प्रश्न ऐकून तुम्ही कृपया रागवूं नका. आमच्या गांवात कमल नांवाचा एक पशूंचा दलाल आला होता. तो म्हणाला कीं जमीनजुमल्याविषयी आम्हा भावांत जे मतभेद आहेत व जी भांडणं होत आहेत, ती आपण दूर करूं शकाल व दोघांना न्याय देऊन मतभेद दूर करून शांती व समाधान देऊं शकाल."

"मी जो निर्णय देतो, तो न्यायाला धरून असतो. कुणावरही अन्याय होणार नाही याची मी काळजी घेतो. पण स्वार्थी, अहंकारी व अज्ञानी लोकांना माझा निर्णय योग्य वाटत नाही. मला माहीत आहे कीं तलाव खोदण्यासाठी ही योग्य वेळ नाही. व जरी खोदला तरी त्याचा कुणाला उपयोग होणार नाही. म्हणून मी गप्प बसलो. पण हे कोणी समजून न घेताच मला बहिरा म्हणूं लागले आहेत. आता उन्हाळ्याचे दिवस आहेत. घराच्या छतावर कौले घालून ते बंद करायलाच पाहिजे असे नाही. त्याच्यामुळे कुठलेही नुकसान किंवा हानी होणार नाही. पण ही गोष्ट माझी बायको समजून घ्यायला तयारच नाही. व माझ्यावर रागावून आता ती मला आंधळा म्हणायला लागली आहे. पती-पत्नीमध्ये भांडण होणे स्वाभाविकच आहे. कुठल्या घरांत लहान-मोठ्या कारणांवरून भांडणं होत नाहीत? पण त्याचा बाहेर गवगवा न करता आपापसांत तडजोड केली पाहिजे, दुसऱ्याला सांभाळून घेतले पाहिजे. त्या दोघांत तिसऱ्याने मध्यस्थी करणे बरोबर नाही. अशामुळे भांडण आणखीनच वाढण्याची शक्यता असते." धर्मवीर म्हणाला.

ते ऐकतांच दोघे भाऊ चपापले. एकमेकांकडे पहात दिलगिरीच्या स्वरांत ते धर्मवीरला म्हणाले, "आता आमचे डोळे उघडले. चूक आमचीच आहे. आमच्या संपत्तीचा प्रश्न आम्हीच सोडवला पाहिजे. तिसऱ्या परक्या माणसाचा त्यांत संबंध नाही. आता आमची खात्री झाली आहे की ही समस्या आमची आम्हीच सोडवू."

असे म्हणून दोघे भाऊ आपल्या गांवी परतले.





जमीनदार तलाव

हयग्रीव नांवाच्या गांवात एक माणूस राहात होता. त्याच्याजवळ स्वतःचा जमीनजुमला, थोडेफार शेत व थोडीफार संपत्ती होती. पण माणूस मनाने अतिशय चांगला व उदार होता. तो गांवातल्या प्रत्येकाला त्याच्या अडीअडचणींत मदत करायचा, गरीबांच्या गरजा पुरवायचा. गांवचा तो आधारस्तंभच होता. कुणालाही दान देताना तो कधी मागेपुढे पहात नसे. सर्व लोक म्हणत, जर हा जमीनदार असता तर त्याने आणखी किती तरी दान केले असते व लोकांच्या मागण्या पुऱ्या केल्या असत्या. असा दानवीर आढळणेच या जगांत विरळ. ते असेही म्हणत कीं दुसऱ्यांना दानें देऊन देऊन याने आपले दिवाळे नाही केले म्हणजे झाले!

हळूं हळूं त्याच्या दानीपणामुळे लोक त्याचे नांव विसरून त्याला जमीनदार म्हणूनच ओळखूं लागले. त्याला आणखी कोणी नातेवाईक नव्हते, त्यामुळे कुणाचाही भार त्याच्यावर नव्हता. चित्रदुर्ग संस्थानातले हयग्रीव हे एक गांव होते. संस्थानाच्या जमीनदाराला आपल्या व्यतिरिक्त अन्य व्यक्तिला जमीनदार लोक म्हणतात, हे जेव्हां कळले, तेव्हां त्याला ते चांगलेच खटकले. त्याने आपल्या दिवाणाला त्याची सर्व चौकशी करून माहिती मिळवायला सांगितली.

तेव्हां दिवाण म्हणाला, ''कुठल्याही व्यक्तीला प्रभु म्हणून नांवाजले तरी तो देव बनत नाही. तसेच हा माणूस दानी आहे, परोपकारी आहे म्हणून लोक त्याला प्रेमाने जमीनदार म्हणतात. पण त्यामुळे तुमच्या नांवाला डाग लागणार नाही. मी या बाबतीत सर्व माहिती मिळवली आहे. त्याला त्याची वडिलोपार्जित संपत्ती मिळाली आहे. सध्यां तो एकटाच आहे. त्याचे लग्न झालेले नाही. यौवनाच्या उंबरठ्यावर उभा असताना तो दान-धर्म करतो आहे. पण एकदा त्याचे लग्न झाले कीं हे सर्व थांबून जाईल. आपल्याला त्यामुळे इतके गंभीर व्हायची गरजच नाही.''

त्याचे बोलणे ऐकून जमीनदार हंसला व गप्प बसला. त्याचवेळीं हयग्रीव गांवच्या ग्रामाधिकाऱ्याचा अचानक मृत्यू झाला. नवा ग्रामाधिकारी नेमायचा होता. दिवाणाला जमीनदार म्हणाला, ''आजपासून आपल्या संस्थानात केवळ मी एकटाच जमीनदार आहे. मृत ग्रामाधिकाऱ्याचा कोणी वारस नसल्यामुळे सर्वांना जो आदरणीय वाटेल, जो सर्वांचा प्रिय असेल अशा व्यक्तीलाच ग्रामाधिकारी म्हणून नियुक्त करणे योग्य ठरेल. आता ही संधी त्या दानवीराला द्या. त्यामुळे लोक आपोआपच त्याला जमीनदार म्हणण्याचे थांबवतील. त्याशिवाय, त्या गांवातल्या लोकांकडून तो कर वसूल करून आणेल व आम्हाला आणून देईल.''

जमीनदाराच्या हुकमानुसार त्या माणसाला ग्रामाधिकारी म्हणून नेमण्यांत आले. पण तरीसुद्धां लोक त्याला जमीनदारच म्हणत. ही गोष्ट दिवाणाला माहित होती पण त्याने ते जमीनदाराला सांगितले नाही व ही गोष्ट गुप्त ठेवली.

एक वर्ष उलटले. हयग्रीव गांवाच्या ग्रामाधिकाऱ्याला कर वसूल करायचा होता. परंतु लोकांच्या दारिद्र्यामुळे व लाचारीमुळे रक्कम गोळा होऊ शकली नाही. त्यामुळे स्वतःच आठशे रुपये रक्कम त्याने भरली व नोकराकडून चित्रदुर्ग, संस्थानाच्या खजिन्यांत जमा करण्यासाठी पाठवून दिली.

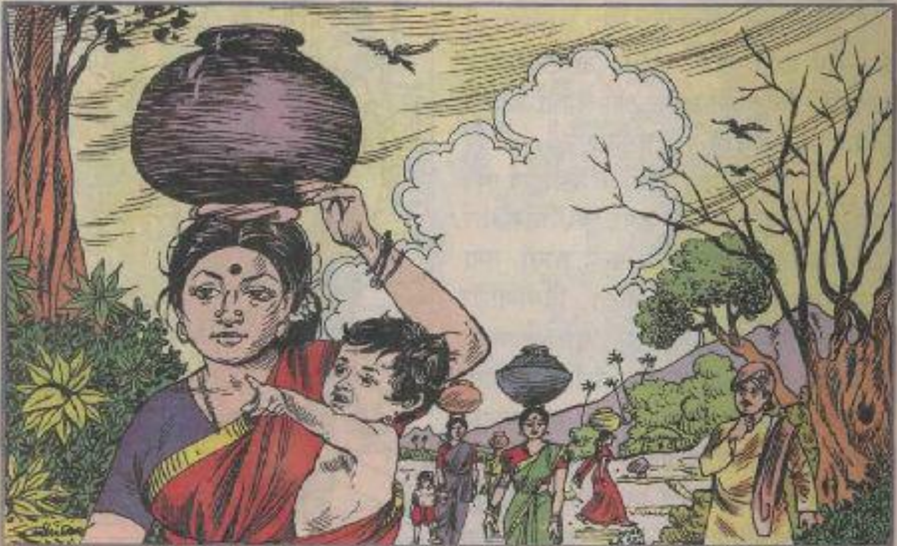


चित्रदुर्गला हयग्रीवच नव्हे तर इतर सर्व गांवातून कर भरण्यासाठी अनेक नोकर आले होते. परंतु खजिनदार कामात दंग असल्यामुळे आपला नंबर येईपर्यंत हयग्रीवचा नोकर आपले पैसे सुरक्षित ठेवून वाट बघत बसला.

त्याचवेळी दिवाण तिथून जात होता. किंचित् घाबरलेल्या या भोळ्या नोकराला पाहून त्याने त्याला कुठून आला आहेस म्हणून विचारले. हयग्रीवहून आल्याचे कळताच त्याने विचारले, ''काय रे, किती कर आणलायस भरायला?''

''साहेब, आठशे रूपये आणले आहेत'' नोकर म्हणाला. ''अस्सं? मला वाटतं तुझा जमीनदार ग्रामाधिकारी मोठा चतुर आणि हुशार आहे. आधीच्या ग्रामाधिकऱ्याने इतकी मोठी रक्कम कधीच भरली नव्हती. पण तू आणलेली रक्कम बरोबर आहे की नाही हे पाहिल्याशिवाय

- कृष्णा देशपांडे -



तुला पावती मिळणार नाही. पण तरीही एका चांगल्या ग्रामाधिकाऱ्याचा नोकर म्हणून तुझा आदर केला पाहिजे.'' असे म्हणून दिवाणाने आठशें रुपये मिळाल्याची पावती मागवून घेऊन त्याला दिली.

पण इकडे एक मोठी चूक झाली होती. दिवाणाला वाटले की नोकराने रक्कम भरली आहे व तो फक्त पावती मिळण्याची वाट पाहात आहे. खजिनदाराला पण वाटले की रक्कम भरली आहे, म्हणून दिवाणाच्या सांगण्यावरून त्याने पावती लिहून दिली. आणि नोकर घाबरलेला व भोळसट होता. त्याला वाटले आपण कांही बोललो तर दिवाणाला राग येईल किंवा तो नाराज होईल, म्हणून कांहीही न बोलता तो गांवी परतला. व त्याने पूर्ण रक्कम ग्रामाधिकाऱ्याला परत दिली.

जमीनदाराने ती रक्कम व पावती सुरक्षितपणे आंत ठेवली. एक दिवस तो शेतांतून परत येत असताना कांही बायका डोक्यावर पाण्याने भरलेल्या घागरी घेऊन जाताना त्याने पाहिले. तेव्हां त्याला वाटले की लगेच एक तलाव खोदायला पाहिजे. त्यामुळे पाण्याचे हाल कमी होतील व बायकांना पाण्यासाठी खूप दूर जाण्याची गरज उरणार नाही.

लगेच त्याने पाण्याचा शोध घेण्यासाठी बोलावले. त्यांनी सर्वत्र चांचण्या करून तज्ञांना निर्णय दिला कीं जमीनदाराच्या शेतांतच तलाव खोदल्यास योग्य होईल. ग्रामाधिकारी जमीनदाराने तलावासाठी एक एकर जमीन दिली व खोदण्याचे काम सुरू झाले. या सर्व कामासाठी त्याने त्या आठशे रुपयांचा उपयोग

करायचे ठरवले. तलाव खोदण्याचे काम पूर्ण झाल्यावर लोक त्याला जमीनदार तलाव म्हणू लागले. त्या तलावाची जो तो प्रशंसा करू लागला. चित्रदुर्गच्या जमीनदाराला कळले की लोक त्या तलावाला जमीनदार तलाव म्हणतात.

त्यासंबंधी सर्व सविस्तर माहिती जमिनदाराने दिवाणाला विचारली. तेव्हां त्यांना कळून चुकले कीं हयग्रीवचे आठशें रूपये खजिन्यांत भरलेलेच नाहीत. जमीनदाराला राग आला व तो स्वतः हयग्रीवला ग्रामाधिकाऱ्याला भेटायला गेला.

ग्रामाधिकाऱ्याने घडलेली हकीकत सांगितली व पावती पण दाखवली. नंतर तो म्हणाला, ''आपण कुठल्याही दृष्टिकोनांतून पाहिले तरी हा जमीनदार तलावच आहे. जागा माझी आहे पण आपण आपल्या अधिकाराच्या बळावर ती आपली बनवूं शकता. तलाव खोदण्यासाठी जो खर्च झाला ती रक्कम आपल्या खजिन्यांतलीच आहे. पण रक्कम पोहोचल्याची पावती माझ्याकडे असल्याने मी ती रक्कम तलावाच्या कामासाठी वापरण्याचे धाडस करूं शकलो. आम्ही सर्वजण आपले सेवक आहोत. जमीनदाराचा सेवक या नात्याने मी हा खोदण्याचे धाडस केले. त्यामुळे जमिनदार तलाव म्हटले तर त्यांत काय चूक आहे?''

सर्व गांवकऱ्यांनीदेखील एकेकाने पुढे येऊन खऱ्या जमीनदाराला सांगितले, ''साहेब, हा जमीनदार तलाव आमच्यासाठी फारच उपयुक्त आहे. आपण थोडा कर वाढवलात तरी चालेल, आम्ही तो द्यायला तयार आहोत.''

जमीनदार थोडा वेळ बुचकळ्यांत पडला. नंतर विचार करून तो म्हणाला, ''तुझी व्यवहारशैली स्पष्ट सांगते कीं जो लोकांमध्ये मिळून मिसळून वागतो, जो लोकांचे भले करतो तोच खरा जमीनदार! जो उदार आहे, प्रजेचे हितच आपले हित समजतो व वेळ पडली तर आपली संपत्ती द्यायलासुद्धां कचरत नाही, तोच खरा जमीनदार. जो सदैव लोकांच्या कल्याणाविषयी विचार करतो व बदल्यांत कशाचीही अपेक्षा करत नाही, इतकेच नव्हे तर त्यांचे सुखदुःख तेच आपले सुखदुःख समजतो, तोच खरा जमीनदार हे सर्व गुण तुझ्यांत आहेत, तू सर्वांचा आदर्श आहेस, तू ह्या लोकांना प्रिय आहेस, ते तुझा खूप आदर करतात, त्यामुळे मी जमीनदार म्हणून तुझा स्वीकार करतो.''





धर्मदाता

कोसल नांवाच्या देशांत सिद्धीस्वामी नांवाचा एक माणूस होता. तो खूप उदार होता. त्याच्या दानशीलतेची कीर्ती त्या देशाच्या राजापर्यंत पोहोचली. राजाला वाटले, "अशा व्यक्तिला आपण मदत करावी, ते एक पुण्य आहे." असे समजून राजा रोज सिद्धीस्वामीच्या घरी खाण्याच्या वस्तू पाठवू लागला.

सिद्धीस्वामीची पत्नी हंसमती त्याला योग्य ठेल अशीच होती. इतरांना ती इतके भरपूर खायला द्यायची की आपल्याला कांही राहिले आहे की नाही हे सुद्धां ती पहात नसे. राजाकडून अन्न येऊं लागल्यापासून ती दोघे आणखीनच भरपूर प्रमाणात अन्नदान करू लागली.

एकदा कोसल देशाचा राजा तीर्थयात्रा करीत काशीला येऊन पोहोचला. त्यावेळीं गंगा नदीत स्नान करून परत येत असलेल्या लोकांना बाजूला ढकलत कांही शिपाई म्हणाले, "वाट द्या, वाट द्या, बाजूला व्हा, काशीचे महाराज येत आहेत." त्यांनी कोसल राजालासुद्धां ढकलून दिले. ते पाहून कोसल राजाच्या शिपायांना अतिशय राग आला. ते रागाने ओरडले, "कोसल राजाला तुम्ही लोक काय समजता? काशी राजाला इतका कसला गर्व?"

ते काशी राजाने ऐकले. त्याने लगेच आपला घोडा थांबवला व कोसल राजाला नमस्कार करून म्हटले, "ओहो, आपण सिद्धीस्वामीच्या देशाचे राजा आहात काय? माझ्या शिपायांना ते माहित नव्हतं, म्हणून त्यांच्या हातून चूक झाली. त्याबद्दल क्षमा करा."

काशी राजाचे ते बोलणे ऐकताच कोसल राजाच्या मनांत एक प्रकारची असूया जागी झाली. "मी दिलेल्या अन्नपदार्थाचे दान करून हा सिद्धीस्वामी इतकी कीर्ती, इतकी प्रशंसा आणि यश मिळवतोय काय?" कोसल राज्यांत पोहोचल्याबरोबर त्याने सिद्धीस्वामीला मदत पाठवण्याचे लगेच बंद केले. इतकेच नव्हे तर त्याला त्रास देण्यासाठी, त्याला अपयश यावे म्हणून कोसल राजा त्याच्या घरी अधिकाधिक अतिथींना पाठवू लागला.

सिद्धीस्वामीला आपल्या अतिथींचे स्वागत करण्याकरता स्वतःचा जमीनजुमला विकावा लागला. ते कमी पडून देणग्या एकत्र करण्यासाठी घरोघर फिरावे लागले. ज्यांच्या मनामध्ये त्यांच्या दानधर्माविषयी आदर होता अशांनी सढळ हाताने मदत केली. पण अखेर ते पण संपले. एक दिवस सिद्धीस्वामीला मोठ्या मुष्किलीने थोडेसे तांदूळ मिळाले. पण घरीं येऊन बघितले तर वीस अतिथी जेवणाची वाट बघत बसले होते. ते पाहून सिद्धीस्वामीला काय करूं, कसे करूं अशी घोर चिंता पडली.

नवऱ्याची ती अवस्था हंसमतीला पाहावली नाही. ती पटकन् पुढे आली व आपले मंगळसूत्र त्याच्या हातात देत म्हणाली, "आपण कसली चिंता करताय, हे घ्या आणि आपलं काम पूर्ण करा." मग काय अतिथींचा आदरसत्कार मनाप्रमाणे झाला.

त्या दिवशी संध्याकाळपर्यंत एक फुटकी कवडीसुद्धा शिल्लक राहिली नाही. सिद्धीस्वामीने पत्नीला घेऊन लगेच काशीला जायचा निर्णय घेतला.

प्रवास करीत ते रात्री एका धर्मशाळेत विश्रांती घ्यायला थांबले. त्याच धर्मशाळेत आणखी तीन प्रवासी आले होते. त्यांतला एक म्हणाला, "कोसल देशाच्या सिद्धीस्वामीचे इतके नांव ऐकले आहे की त्यांचे आदरतिथ्य अनुभवल्याशिवाय परत जाऊं नये असे मला वाटते. आपण तिथे अवश्य जाऊं या." ते ऐकून सिद्धीस्वामीला व त्याच्या बायकोला अतिशय आश्चर्य वाटले.

ते तिन्ही प्रवासी झोपल्यानंतर हंसमती पतीला म्हणाली, "आपण आत्ताच घरी जाऊ या. या तिघांनी पोहोचण्याआधी आपल्याला तिथे जाऊन यांच्या जेवणाची सोय करायची आहे. घरांत एक जातं आणि दोन मुसळं आहेत, ते विकूं या."

दोघंही सकाळ होईपर्यंत घरी येऊन पोहोचली. विकण्यासाठी ते भले मोठे जाते हलवले, तर त्याच्याखाली पूर्वजांनी लपवून ठेवलेला एक मोठा हंडा त्यांना मिळाला व त्यांत संपत्ती भरलेली होती. त्या संपत्तीमुळे त्या दांपत्याने फक्त त्या तीन प्रवाश्यांनाच नाही तर साऱ्या गांवच्या लोकांना जेवण दिले.

ही वार्ता कोसल राजाच्या कानावर पडली. त्याला अतिशय आश्चर्य वाटले. पण त्याचबरोबर त्याला कळून चुकले कीं आपण मदत केली नाही तरी देव सज्जन व खऱ्या माणसाला मदत करतो. आपण केलेल्या चुकीबद्दल त्याला पश्चात्ताप झाला आणि परत तो पूर्ववत् सिद्धीस्वामीला भोजनाचे पदार्थ पाठवू लागला.



२५ वर्षांपूर्वी चांदोबांत प्रसिद्ध आलेली गोष्ट

गंमत जंमत

मंडूकरावाला मदत!

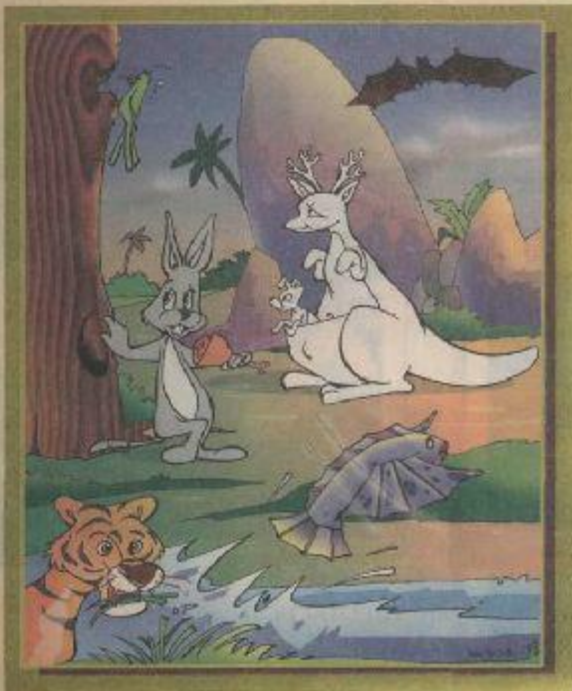
छोट्या मंडूकाला या हंसऱ्या सापांच्या विळख्यातून व त्यांच्या गुंत्यातून बाहेर पडायचे आहे.





राहुलची सावली

राहुलबाळाने रांगताना आपली सावली पाहिली. पण त्याची सावली या तिन्हीपैकी कुठली आहे ते कांही त्याला कळत नाही. तुम्ही सांगा बरं!



गोंधळवन

हे चित्र आहे एका अरण्याचे! तिथे पक्षी व प्राणी गुण्यागोविंदाने नांदत आहेत. पण चित्रांत कांही चुका आहेत. तुम्हाला ओळखता येतील कां?

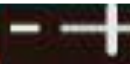
(उत्तरें पान ६६ वर)

फरक शोधा

दोन्ही चित्रे सारखीच दिसत आहेत. पण त्यांत आठ बाबतींत फरक आहे. शोधून तर बघा!







CHANDOBA (Marathi) DECEMBER 2002
Regd. with Registrar of Newspaper for India No. 1093/57
Registered No. TN/CPMG-869/2002
Licensed to post without prepayment No. 536/02 /
Foreign - WPP No. 555





